

MICHAL TOPOR **BERLÍNSKÉ EPIZODY**

Příspěvek k dějinám filologie
v Čechách a na Moravě
1878–1914

Institut pro studium literatury

Tato publikace vznikla díky podpoře Grantové agentury České republiky v rámci postdoktorského projektu P406/12/P309 (Berlínské epizody. Čeští filologové v Berlíně /1882–1914/).

LEKTOROVALI

Mgr. Alice Stašková, Ph.D.

PaedDr. Luboš Merhaut, CSc.

© Michal Topor, 2015

© Institut pro studium literatury, 2015

ISBN 978-80-87899-13-7 [tištěná kniha]

ISBN 978-80-87899-22-9 [PDF]

MICHAL TOPOR **BERLÍNSKÉ EPIZODY**

Příspěvek k dějinám filologie
v Čechách a na Moravě
1878–1914

Obsah

Předmluva	5
Filologové z českých zemí v Berlíně 1878–1889	11
Filologie pod hvězdami moderny 1890–1899	55
Berlín po přelomu století 1900–1903	113
Podzim 1903 – léto 1905	177
Podzim 1905 – léto 1908	221
Léta předválečná: podzim 1908 – podzim 1914	261
Shrnutí	353
Literatura	357
Resümee	373
Jmenný rejstřík	375

Předmluva

[...] věda teoretická se vždy doplňuje s historickou a obě mají společný základ, jímž je filologie nebo archeologie nebo jiná nauka zpracovávající prameny.

KAREL SVOBODA, 1937¹

Dějiny Berlína jako přitažlivé učenecké, resp. univerzitní metropole nelze oddělit od proměn, jež město prodělávalo i v jiných životních sférách. Za klíčovou událost – vzhledem k éře, jíž se bude tato kniha věnovat – lze bezpochyby považovat pruský triumf ve válce s Francií na počátku sedmdesátých let. V polovině ledna 1871 bylo ve Versailles proklamací vyhlášeno německé císařství² a kancléř Bismarck a Hohenzollern Wilhelm Friedrich Ludwig von Preußen dohlíželi na etablování nové (říšské) prestiže, která se měla odrážet jak v její ideologii, tak i architektuře, a současně stát – ve směsi mytologie a dynastického kultu (viz Kipper 2002) – na starobylých základech; jejím centrálním areálem byly logicky berlínské ulice, prostranství.³

Nově budovaná sláva však předháněla realitu – což neopomněl takřka jízlivě zaznamenat pražský filozof a estetik Josef Durdík, který Berlín navštívil jako turista. „Bydlím ‚pod lipami‘, první to tříde berlínské, vidím braniborskou bránu a na konci lip pomník Friedricha II. Ba pořádek je tu snad až úzkostlivý, ale co do výstavnosti a čistoty zůstal Berlín daleko za mými představami, [...] s podivením spatříš v ulicích berlínských skutečné struhy a přes ně lávky, nemá Berlín posud žádných stok,“ pohoršeně referoval v srpnu 1875 v týdeníku Světozor. Fascinovalo-li Durdíka něco, byly to zoologická zahrada, Brehmovo akvárium (otevřené roku 1869), „muzea, v nichžto jsou poklady umělecké a starožitnické sneseny; zejména jsou oddělení egyptské a nordické pravou studnicí historických znamenitostí“, a obrazárny. Durdík se v letních dnech vypravil také

¹ Karel Svoboda: Literární věda, její soustava a rozvoj, *Listy filologické* 64, 1937, č. 2, s. 81–102, zde s. 102.

² Srov. Weinholdovu jubilejní úvahu o významu této události – Karl Weinhold: *Zum Gedächtnis des 18. Januars 1871. Rede bei der Erinnerungs-Feier der Königlichen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin am 18. Januar 1896*, Berlin 1896, případně Adolph Wagner: *Die Entwicklung der Universität Berlin 1810–1896. Rede zur Gedächtnisfeier der Stiftung der Königlichen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin am 3. 8. 1896*, Berlin 1896 (rektorská řeč), zejm. s. 35–40.

³ Srov. Henry Vizetelly: *Berlin under the New Empire. Its Institutions, Inhabitants, Industry, Monuments, Museums, Social Life, Manners, and Amusements*, 2 sv., London, Tinsley Brothers, Catherine Street, Strand 1878, 1879. Nověji Dauss 2007. Viz také Lunačarského poznámku o Wagnerovi, píšícím „kovově znějící pochody na počest vítězů“: „těžkopádná forma jeho hudebních děl má původ v těžce okázalosti vítězného kapitálu, která poznamenala mnohé ulice a náměstí v Berlíně“ (Lunačarskij 1979, s. 363).

do univerzitní posluchárny – „univerzita berlínská leží ‚pod lipami‘ – i poznal jsem několik proslulých profesorův berlínských, zejména též Helmholtze a slyšel jej přednášet fyziku, zrovna partii o spektrální analýze – v mužné, plně tváří jeho pronikavé, ale přece klidně-rozumové oko, takže se člověk až trochu zalekne toho pohledu – ale přednáška sama se mi valně líbiti nechtěla. Ze všech, které jsem poslechl, líbila se mi nejlépe přednáška známého mluvozpytce Steinthala, jenž sice trochu tence, ale zřetelně a elegantně rozpráví. Užívání latiny co jednacím jazyka jest zvláště na filozofické fakultě mnohem hojnější než v Praze. Na dvě osobnosti jsem se zvláště těšil, však byly už z Berlína pryč: totiž na Eduarda Hartmanna, známého původce filozofické soustavy ‚bezwědomého‘, a ještě více na Eugena Dühninga.“⁴

V červenci 1877 se do Berlína vypravil dvaadvacetiletý Bohuslav Bauše, veden zájmy přírodovědnými. Reportáž z jeho pobytu, otištěná počátkem roku 1878 ve Světozoru, se zabývala v první řadě berlínskou zoologickou zahradou, ve vybraných fragmentech-monumentech ale současně nechala vystupovat velkoměstský prostor – militaristický, exotický, rušný: „Od Braniborské brány vede tam [k zoologické zahradě] stinná cesta, po níž zvláště v neděli pěšky, po omnibusech všeho druhu, po tramvaji, koňmo i v elegantních povozech tisíce lidí spějí pro zábavu i poučení.“⁵

Zmíněná setkání českých intelektuálů – pražského univerzitního profesora a dychtivého přírodopysce – s berlínským prostředím patří do okruhu šťastných, ovšem solitérních nálezů. Studentskou peregrinaci⁶ na trase české země (tj. zvláště Praha, případně Vídeň, kde často studovali Moravané) – Berlín lze naštěstí sledovat systematictěji: je možné vyjít z údajů rozptýlených v sérii *Amtliches Verzeichnis des Personals und der Studierenden der Königlichen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin*,⁷ tj. v seznamech studentů (a od roku 1908 i studentek), kteří se imatrikulovali na berlínské univerzitě. Podstatným indexem je zde evidovaná země původu: „Böhmen“ či „Mähren“.⁸

⁴ Josef Durdík: Výlet do Anglie, *Světozor* 9, 1875, č. 35, 27. 8., s. 411–412, 413; text pokračuje i v dalších číslech: „Z Berlína severním Německem do Rýna Kolína!“ atd.

⁵ Bohuslav Bauše: Berlín. Zoologická zahrada. Akvaria, *Světozor* 12, 1878, č. 5, 1. 2., s. 57–59; č. 6, 8. 2., s. 70–71, zde s. 58.

⁶ K pojmu akademické peregrinace, byť především v souvislosti se staršími obdobími dějin, srov. Svatoš 1995.

⁷ Dostupné na internetové stránce <edoc.hu-berlin.de/browsing/digi_hist_dokumente>.

⁸ Jen ojedinele jsem u studentů, pocházejících doložitelně z Čech či Moravy, zaznamenal domicil „Österreich“. Nutno podotknout, že tyto soupisy, vydávané od 1830, představují fascinující pramen k „českým“ dějinám všech oborů, jež bylo možné na berlínské univerzitě studovat. Jejich paralelou jsou tzv. matriky, v nichž byli studenti řazeni nikoli podle abecedy, nýbrž tak, jak se postupně zapisovali. Uloženy jsou v archivu Humboldt-Universität zu Berlin (dále A HU). K významu berlínských univerzitních matrik, byť pro starší období, srov. Bahl 2013.

Cílem následujících kapitol je představit – v mezích možného, dostupného, resp. nalezeného – všechny české a moravské protagonisty studentské a jiné mobility, kteří zamířili do Berlína jako do střediska rozvoje filologicky fundovaných oborů.⁹ Tato snaha a sázka na administrativní text-výčet jako základ dalších operací vede k tomu, že budoucí hvězdy disciplín se ocitnou v jedné řadě s těmi, o nichž dnes nejednou není známo téměř nic. Výsledné pojednání si však jen těžko bude moci nárokovat hodnotu prosopografickou – v případě některých berlínských studentů s českým či moravským domicilem jsou zmínka v soupise imatrikulovaných studentů, potažmo dochované, k určitému datu vystavené berlínské univerzitní „vysvědčení na odchodnou“ (Abgangszeugnis)¹⁰ jedinými doložitelnými dokumenty existence (v tom ohledu nabývá každé alespoň skromné osvětlení té které figury významu takřka lexikografického).

Zvláště to platí pro filology-cestovatele, příslušející k německojazyčné vrstvě obyvatelstva Čech a Moravy. Ty přitom mohla k pruskému státu přirozeně pojit užší vazba – na rozdíl od studentů, jejichž zázemí tvořilo především českojazyčné prostředí (ve smyslu drah iniciace, vzdělávání a budování společenského statusu, kariér).¹¹ Umělecké, intelektuální i vědecké působení českých a moravských Němců (resp. těch, kteří němčinu jako rodinný, profesní či úřední jazyk

⁹ Základní obrys dějin berlínské univerzity podal nedávno Charles E. McClelland (2012). Vývoj berlínského institucionálního zázemí jednotlivých disciplín (jejich univerzitního provozování) především v počátcích načrtli Holger Dainat (pro oblasti klasické, germánské a orientální filologie) a Marie-Luise Bott (pro oblasti filologie románské, anglické a slovanské), viz Tenorth – Hess – Hoffmann (eds.) 2010, s. 319–338, 339–392. Viz též – ve vztahu k dobovým pojetím filologické práce – pojednání Wilfrieda Nippela (*Genese und Ausdifferenzierung der Altertumswissenschaften, tamtéž*, s. 199–215) a Henninga Wredeho (*Archäologien – Konstitution und Ausdifferenzierung, tamtéž*, s. 217–236). K dějinám jednotlivých univerzitních pracovišť srov. také Lenz (red.) 1910, zejména pojednání Johanna Vahlena (filologický seminář, s. 208–216), Ulricha von Wilamowitz-Moellendorffa (institut pro archeologii, s. 216–219), Gustava Roetheho (germanistický seminář, s. 222–230), Adolfa Toblera a Heinricha Morfa (romanistický seminář, s. 230–233), Aloise Brandla (anglistický seminář, s. 233–238), Wilhelma Schulzeho (indogermánský seminář, s. 238–239) a Eduarda Sachaua (seminář pro orientální jazyky, s. 239–247). Počátky a proměny berlínské univerzitní nordistické filologie v těsné blízkosti, ba v proplétání s filologií germánskou zevrubně pojednala Jutta Hoffmann (2010).

¹⁰ Velká část těchto dokladů oficiálního ukončení studia (často včetně výčtu zapsaných přednášek a cvičení) je dnes k dispozici v archivu Humboldt-Universität zu Berlin. V řadě případů však taková osobní dokumentace chybí, resp. je velmi sporá; jen zřídka se poté podařilo najít odpovídající doklady ve fondech českých archivů (např. v podobě berlínských indexů Aloise Musila či Edvarda Beneše).

¹¹ Srov.: „Jazyk sdílené zkušenosti objektivuje a v rámci jazykového společenství je zpřístupňuje všem, čímž se stává jak základem, tak nástrojem sociální zásoby vědění [...] Jazyk se stává úložištěm nesmírného množství skupinových sedimentací“ (Berger – Luckmann 1999, s. 70, 71 – kap. *Sedimentace a tradice*). V tomto rámci je nicméně třeba počítat s pestrostí a spletitostí individuálních loajalit, rozhodnutí a cest a s tím, že v realitě životních světů jednotlivých aktérů se jazykově určené oblasti v různé míře prostupovaly, také v souvislosti s regiony pobytu (viz k tomu např. Luft 1996).

preferovali) je sice v poslední době vydatněji zkoumáno, toto úsilí však nutně ne-
jednou troskotá na řídkosti a nesoustavnosti archivace materiálů této provenien-
ce po druhé světové válce.¹²

Kostru výkladu zakládá zřetel chronologický; počíná podzimem 1878, kdy
do Berlína vyrazil Wendelin Toischer, učedník Ernsta Martina, resp. pražské uni-
verzitní germanistiky (ještě před jejím rozdělením), a uzavírá ho kapitola věno-
vaná letům těsně předválečným a prvním měsícům války (podzim 1914). Portré-
ty osobností pracují především s daty získanými z administrativních dokumentů
(v rytmu příjezdů a odjezdů), bio-bibliografickými odkazy, drobnými epistulár-
ními objevy, úryvky memoárů a dalšími příklady reflexe, kontaktů a vazeb mezi
českými zeměmi a pruskou metropolí.¹³ Pouze v případech, kdy lze berlínské stu-
dijní mise díky dochovaným pramenům doložit detailněji (tak jako v případech
Otokara Fischera či Arne Nováka), tempo se zvolňuje; proměňují se v editora, pro-
středkujícího řeč z terénu.

Usilují rekonstruovat, resp. novými postřehy ozřejmit zjevné i tušené (nejed-
nou přetržité) kontinuity a spojitosti: dědictví osobních vazeb (např. Max Roedi-
ger se vzpomínkou na Arnošta Krause opakovaně vlídně přijímá české studenty),
gesta dobrozdání, doporučení (ti, kteří v Berlíně byli, orientují své následovníky
a jejich studia), autoritativní vzory, fundující a moderující určité „styly“ filo-
logické práce.¹⁴ Jakkoli synekdochicky, v detailech spjatých s uloženým rámcem,¹⁵
jde tedy o příspěvek k poznání formování filologických disciplín,¹⁶ resp. rozpra-
vy, v níž byl pojem filologie v průběhu naznačených desetiletí znovu a znovu, ať

12 Jak před lety konstatoval Carlo Ginzburg: „každý pohled na realitu je nejen hluboce selektivní
a dílčí, ale odvíjí se také od mocenských vztahů, které možností přístupu k dokumentaci
ovlivňují celkový obraz, jež po sobě společnost zanechává“ (Ginzburg 2013, s. 45).

13 S vědomím, jak radostné by bylo dokonale dostát nároku vytyčenému Michalem Svatošem:
„Historik si již nevystačí s katalogy posluchačů a matrikami promováných, univerzitními
úředními knihami nebo seznamy přednášek a vyučujících, ale musí vzít v úvahu širokou škálu
pramenů biografického rázu, vlastní odbornou a literární produkci, měl by spolehlivě znát
nejen dobový kontext a realie dané školy, ale i rodinné, školní a sociální zázemí zkoumaného
okruhu osob. Měl by ovšem také vědět, co bylo obsahem knihoven, které formovaly jejich
profil, měl by znát vývoj jednotlivých univerzitních disciplín atd. atp.“ Ostatně sám pisatel
dodal: „Již tento výčet stačí, aby bylo zřejmé, že je to úkol nad síly jedince“ (Svatoš 1999).

14 K pojmu „stylu“ jako více či méně záměrného, reflektovaného projevu určité osvojené
metodologie viz Werle 2005, s. 23–30. Součástí peregrinační zkušenosti byly nesporně
konfrontace (nejednou svůdné k nápodobě, či odpuzující) s určitými typy učenecko-
-pedagogické fyziognomie, s různými formami realizace akademického habitu (srov. sondy,
jimiž Rainer Rosenberg na poli dějin německé germanistiky rozvinul Bourdieuv koncept
„člověka akademického“, Bourdieu 1992, Rosenberg 2009).

15 Viz proti tomu kupříkladu „textarcheologické studie“ Johanny Wolf, pozoruhodně
v postupných sondách, na pozadí podstatných paradigmatických posunů, osvětlující dějiny
německé romanistiky (Wolf 2012).

16 Srov. Nebrigovy úvahy o pojmu disciplíny v souvislosti s formováním (germanistické)
rozpravy o básnictví (Nebrig 2013, zejm. s. 12–52 /kap. *Moderne Literatur und Philologische
Bildung*/).

už explicitně nebo implicitně, přezkoumáván, rozkolísáván nebo upevňován, po-
hybuje se mezi jednotou, spoluprací a štěpením (srov. Kindt – Müller 2004).¹⁷ Byl
jsem si přitom vědom toho, že zvolené rozpětí od filologie „klasické“ přes odvět-
ví orientalistiky po obory soustředěné k dějinám starších i novějších forem jazyka
a literatury bude riskantní, že zdaleka ne všem partiím již v poslední čtvrtině de-
vatenáctého století silně specializovaného vesmíru budu – jsa v první řadě literár-
ním historikem, bohemistou – práv a že leccos pozoruhodného přehlédnu. Ostat-
ně: dominantními průvodci-komentátory se mi počínaje lety „vynoření“ (1900,
resp. 1902) stanou Arne Novák a Otokar Fischer, fascinující proponenti dilemat
své i mé „vědy“.

Za cenné rady, otázky, námitky a jiné podněty při přípravě rukopisu a knihy dě-
kuji děkuji Evě Taxové, Václavu Petrbokovi, Luboši Merhautovi, Alici Staškové,
Zuzaně Jürgens, Evě Jelínkové, Lucii Bartoňové, Jiřímu Císlerovi a Tereze Štecho-
vé, vděčně se obracím také k těm, kteří mi zejména v badatelných Archivu Uni-
verzity Karlovy, Literárního archivu Památníku národního písemnictví, Archi-
vu Akademie věd České republiky, Archivu Národního muzea, Národního archivu
a archivu Humboldt-Universität zu Berlin – leckdy s takřka nepatřičnou trpěli-
vostí a vsrčičností – prostředkovali potřebné materiály.

17 Proměny v pojetí dějin věd v posledních desetiletích nedávno poučně vyložili Lucie Storchová
a Jiří Růžička; inspirativním shledávám mj. poukaz k úvahám Hanse Jörga Rheinbergera –
k chápání „vědecké práce“ (a tedy snad i práce filologické, literárněhistorické apod.) jako
„procesu utváření diferencí“: „Význam tedy nevzniká tím, že by výzkumníci odkazovali
k něčemu reálně existujícímu vně, ale ‚pouze‘ prostřednictvím odkazů na jiné označující.
Takovýto proces ‚vykládání stop prostřednictvím jiných stop‘ ovšem zůstává otevřený,
význam se v něm nikdy nefixuje definitivně. Během výzkumu se pak některé difference
stabilizují jako poukaz k ‚novému‘ (jako objevy). Teprve zpětně se mezi nimi utvářejí rétorické
vazby, jež výzkum popisují jako ‚cestu vedoucí k výsledkům‘“ (Storchová – Růžička 2014,
s. 278–279; autoři zde citují z Rheinbergerovy knihy *Experimentalsysteme und epistemische
Dinge* /2001/).

**Filologové z českých zemí
v Berlíně 1878–1889**

Červená kabelka aneb Jan Gebauer a metropole nad Sprévou

Počátkem roku 1879 odjel Jan Gebauer do Berlína, strávil tam tři týdny:

Prof. Jagić, těše se zvláštní důvěře, získal na čtyři neděle rukopis z Wittenberga, a pozval srdečně otce, aby byl na ten čas, který bude práce vyžadovat, hostem v jeho domácnosti.¹

Tatínek, který dostal na tuto práci 50 zl. od Matice české, přijal Jagićovo pozvání. Po denní práci procházivali se pak oba filologové, které věkem dělilo jen několik týdnů, po metropoli nad Sprévou.

Temperamentní Jagić ukazoval a vykládal klidnému Gebauerovi pamětihodnosti města.

Přišli na Kurfürstenbrücke a prohlíželi sochu velkého kurfirsta od Schlütra.

„Vidíte, až vás Prusáci dostanou, udělají z vás samé takovéhle nebožáky,“ upozorňoval Jagić na zuboženou postavu, která měla zřejmě [představovat, MT] slovanský typ, umístěnou na spodku pomníku. [...] Když se tatínek vrátil, vypravoval nám mnoho o svém pobytě v Berlíně, o životě v tak velikém městě, a na maličkém albu, které přivezl, nám ukazoval a popisoval věci, které viděl.

Dlouho jsem nosila malou, červenou kabelku, kterou mi odtamtud přivezl a která se mi zdála neobyčejná.

(Gebauerová 1926, s. 166–167)

Vatroslav Jagić tehdy sám zastupoval berlínskou univerzitní slavistiku,² od počátku svého zdejšího působení měl blízko k nestorovi berlínské germanistiky Karlu Müllenhoffovi:³ ještě v únoru 1880 přednášel v kruhu prestižní „střeďní společnosti“, kam vedle Müllenhoffa patřil např. i archeolog a historik umění Ernst Curtius, o počátcích církevně slovanského jazyka.⁴ Než téhož roku Jagić odešel do Petrohradu – v Berlíně ho vystřídal Aleksandr Brückner –, přispěl svým dobrozdáním k tomu, že v lednu 1880 byl do pozice vedoucího nově ustaveného

¹ Srov. *Žaltář wittenberský, k tisku připravil a výklady i slovníkem opatřil Jan Gebauer*, Praha 1880, s. XXXIV–XXXV. Viz též Gebauerův dopis Josefu Královi z 19. 1. 1879: „Byl jsem tyto dni v Berlíně a srovnával jsem si tam svou kopii staročeského žaltáře, řečeného Wittenberského, s originálem“ (Svatoš 1989, s. 177; též Sylaba 1992, s. 159–167). V pozůstalosti Jana Gebauera se dochoval dopis, kterým mu V. Jagić 23. 12. 1878 oznamoval, že rukopis má dočasně v Berlíně (LA PNP, f. Jan Gebauer).

² K okolnostem zřízení berlínské „katedry slavistické“ v kontextu německé slavistiky srov. Murko 1937, s. 468–479 (původně otištěno v *Internationale Monatsschrift für Wissenschaft, Kunst und Technik* 12, 1917, s. 225–252, 295–320).

³ Jagić 1930, s. 303, srov. též Murko 1940 (edice dvou vzpomínkových dopisů někdejších Jagićových berlínských žáků – Felixe Hartmanna a Georga Heinricha Mahlowa).

⁴ Srov. Bott 2010, zejména s. 384, též Kurz 1971.

pražského slovanského semináře zvolen nikoli Martin Hattala, ale právě Gebauer; navíc se Jagić tehdy netajil tím, že Gebauera – který již roku 1877 přispěl do berlínského časopisu *Archiv für slavische Philologie* (srov. Gutschmidt 1992) – doporučil pruským úřadům jako svého možného nástupce na slavistice berlínské (Gebauerová 1926, s. 171–172; Jagić 1930, s. 384–385).⁵

Gebauerova cesta do Berlína byla ryze badatelská, jeho přístup k textu, uvažování o něm a zacházení s ním, byly v té době již ustáleny. Úkolem filologa je pro něj systematické restaurování, prověření a zpřístupnění „památky“ (Denkmal);⁶ edice – dominantní, prestižní odborný žánr – je budována jako ekvivalent, co nejoblíbenější, k detailu citlivý přepis fyzicky obtížně dostupné archiválie. Takovýto přepis měl de facto archiválii zastoupit, učinit ji – vždy za cenu ztráty určité informace – disponovatelnou a diskutovatelnou:

[...] veledůležitá jest poznati pozitivní data, která jsou obsažena v jazyce samém a bez nichž všeliká kombinace má půdu pod sebou vratkou a vodí k výsledkům nejen nejistým, nýbrž i absurdním. Poznání však takového nelze dobývat jinak, než zkoumáním jazykových památek, a k tomu zase jest potřebí, aby ty památky staly se přístupnými, aby byly vydány ve věrných tiscích.⁷

V komentáři k edici Žaltáře wittenberského věnoval Gebauer (paleograf) pozornost materiálním kvalitám originálu (typu písma, barvě, proporcím – včetně např.

- 5 V prosinci 1901 Gebauer v rámci polemiky s Janem Kvíčalou (reaguje na Kvíčalovu poznámku o nevděčnosti; vždyť právě on, Kvíčala, počátkem osmdesátých let „způsobil“ „mé rychlé povýšení z extraordinaře za ordináře“) napsal: „vím, že tu velice vážil projev filozofické fakulty berlínské, která 1880, podávajíc svému ministerstvu návrh o nástupci po prof. Jagićovi, uznala a vyslovila, že bych se výborně hodil za řádného profesora slavistiky na univerzitě berlínské, kdyby má vědecká činnost podle úkolu mně předepsaného nebyla příliš speciálně k českému jazyku a české literatuře obrácena“ (Jan Gebauer: „Odpověď“ p. dv. r. prof. Kvíčalovi, *Listy filologické* 28, 1901/1902, příloha *Několik slov k otázce pana dvor. rady prof. Kvíčaly, redaktora Českého musea filologického, o panu dr. Václ. Flajšhansovi*, s. 7).
- 6 Metodiku vydávání „starých textů“ Gebauer formuloval již v článku *O přepisování textů staročeských, se zvláštním ohledem k Rukop. Královédvorskému (Listy filologické a pedagogické* 2, 1875, č. 2/3, s. 167–180). Jako reprezentativní realizaci žánru „památek“ srov. germanistickou řadu *Denkmäler deutscher Poesie und Prosa aus dem VIII. – XII. Jahrhundert* (1864–1892; ed. Karl Müllenhoff, Elias von Steinmeyer a Wilhelm Scherer). Pozoruhodným svodem dobových představ o celku filologických sfér je kniha Augusta Boeckha *Encyclopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften* (Leipzig, 1877, ed. Ernst Bratuscheck), po Boeckhově smrti († 1867) sestavená na základě jeho přednáškového cyklu. Obrysový výklad povahy pohybů mezi filologií a etabloující se vědou literární v 19. století podali Lutz Danneberg, Wolfgang Höppner a Ralf Klausnitzer ve 3. svazku kompendia *Handbuch Litteraturwissenschaft* (Danneberg – Klausnitzer 2007, srov. též Řezníková 2000).
- 7 Jan Gebauer: *Quattuor Evangeliorum codex glagoliticus, olim Zographensis nunc Petropolitanus. Characteribus cyrillicis transcriptum notis criticis, prolegomenis, appendicibus auctum editit V. Jagić. Berolini 1879, Listy filologické a pedagogické* 6, 1879, č. 1, s. 172–173, zde s. 172.

vzdálenosti mezi řádky, počtu řádků na listu apod.) –, jako by usiloval vytvořit písemný inkarnát jedinečného exempláře, v duchu „pozitivistického snu o řeči“, „řeči-obrazu“ (Foucault 2007, s. 229). V edici Žaltáře wittenberského Gebauer navíc čtenářovu představivost vybavil vizuální pomůckou: připojil fotolitografie dvou vybraných stránek kodexu, pořízené „v ústavu bratří Burchardův v Berlíně“ (s. XL).⁸ „Staročeská“ památka byla fetišem, plným stop, svědectví:⁹ východiskem ke spekulacím o „provenienci“, o autorovi, o překladatelské, opisovačské praxi, ke zkusmým zasazením textu do nutně řídkých, fragmentárních řad jazykově–literárních, na horizontech stanovených „pravidel“ proměn jazyka (na všech úrovních, počínaje hláskoslovím) a znalostí podobných dokumentů, „žánru“.¹⁰ Tvorba edice, včetně komentáře a dalšího aparátu, představovala vrcholný výsledek odborné činnosti, ukázkou takřka detektivních, srovnávacích a kombinato-rických schopností, současně se jí autor zapojoval do určité části odborné (aktuální i tradované) rozpravy; využití či přezkoumání a revize cizích tvrzení a edičních počínů patřily ke znakům solidnosti:

[...] jakákoli disciplína definuje samu sebe souborem předmětů, celkem metod, uceleným korpusem propozic, jež jsou považovány za pravé, jistou hrou pravidel a definic, technik a nástrojů [...] aby nějaká propozice náležela k botanice nebo k patologii, je třeba, aby odpovídala podmínkám, jež jsou v jistém smyslu přísnější a složitější, než je čistá a jednoduchá pravda. Musí se obracet k určité rovině předmětů [...] propozice k tomu, aby mohla náležet k určitému oboru, se musí ve-psat do určitého typu teoretického horizontu¹¹ (Foucault 1994, s. 17, 18)

Součástí dominantní filologické rozpravy na přelomu let sedmdesátých a osmdesátých 19. století byla snaha o definitivní rozřešení sporných otázek, tedy i otázek tzv. pravosti či padělanosti českojazyčných archiválií, tak jako v případě staročeského zlomku svatojánského evangelia, jímž se tehdy Gebauer zabýval. V přednášce v Královské společnosti nauk 15. prosince 1879 a poté obsírněji v samostatné

- 8 Königliche Hof-Steindruckerei bratří Burchardů patřila k renomovaným firmám spolupracujícím s berlínskými učiteli: v polovině roku 1881 kupř. vytiskla bibliofilskou edici spisku *Der Schelmen Zunft* Thomase Murnera z roku 1512, připravenou a uvedenou v rámci řady *Deutsche Drucke älterer Zeit in photolithographischer Nachbildung* Wilhelmem Schererem.
- 9 Felix Vodička psal o „filologické akribii, účtě k textu a srovnávací metodě“, tj. „metodách klasické filologie“, jako o prospěšných základech studia „textů literatur národních“ – v doprovodu „kritického a vydavatelského zájmu“. Gebauerovo „filologické prozkoumávání materiálu staročeské literatury“ Vodička spojil s pozitivistickým „empirismem“ (Vodička 1942, s. 313–318).
- 10 K nutnosti extrapolací, tj. konstruování obecnějších představ na základě dostupných faktů, „právě ve spojitosti se staršími vývojovými fázemi jazyka“, srov. Kučera 1992.
- 11 Podnětně je v poslední době v oblasti „dějin vědy“ rozpracována pojmová triáda styl, škola a disciplína, srov. Danneberg – Höppner – Klausnitzer 2005, dostupné též z <http://fheh.org/images/fheh/material/disziplin-schule-stil-v02.pdf> [cit. 17. 5. 2014].

brožuru znovu nechal vystoupit Jagíče a spolu s ním berlínského historika, profesora Wilhelma Wattenbacha (1819–1897), jako garanty určitého soudu: „V únoru 1880 poslal jsem prof. V. Jagícovi do Berlína fotografický otisk celé lícni strany EJ (sloupce A, B, R) za tím účelem, aby jej předložil prof. Wattenbachovi a požádal o jeho úsudek. Prof. Jagíc učinil tak a napsal mi (3. června a 13. srpna 1880), co prof. Wattenbach podle fotografie předložené o EJ usoudil: že totiž nečiní na něho dojmu, aby nemohlo býti pravé.“¹²

¹² Jan Gebauer: *Staročeský zlomek Evangelia svato-Janského a filologická svědectví o jeho původu*, Praha, Maticе česká 1881, s. 136.

Johann Kelle, Ernst Martin a jeho kruh, Wendelin Toischer

Český učenec Gebauer se celkem pragmaticky příležitostně obracel s žádostí o radu a pomoc na několik vstřícných berlínských kolegů; se svými berlínskými kontakty byl ovšem v českojazyčných kruzích patrně výjimkou. Vzdělávací a učenecké instituce dynamicky se rozvíjející pruské, říšské metropole vábily na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let především příslušníky německé menšiny usazené v tzv. českých zemích.¹³ Tito také – v první řadě – zprostředkovávali Berlíňanům představu o „českém“ světě (míněno teritoriálně, tedy sdíleně, i jazykově, tedy často odděleně, v distanci), se středem v interiérech pražského Německého domu a v činnosti spolku Concordia.¹⁴ S nimi je – navzdory nepominutelnému, živoucímu napětí mezi ideami rakušanství a velkoněmectví¹⁵ – třeba počítat jako s pohostinnými ostrovy, obrácenými vstříc berlínským impulzům a importům. Podstatným styčným bodem byla pražská

- ¹³ Řada z nich do Berlína odcházela a mohla svým krajanům vytvářet zázemí. Auguste Sobotka se po měsících, jež v průběhu šedesátých let strávila v berlínském dívčím penzionátu Jesenius, do Berlína definitivně přesunula roku 1871 po svatbě s tamějším továrníkem Benno Hauschnerem (Teufel 1991, s. 57–58). Roku 1876 odešel z Prahy do Berlína také její bratranec Fritz Mauthner – svou berlínskou zkušenost mimo jiné zachytil v románové trilogii, věnované společenskému životu v Berlin-Westen (*Quartett*, 1886, *Fanfare*, 1888, *Villenhof*, 1890; Zimmermann 1991, s. 49–50, k okolnostem Mauthnerova odchodu do Berlína srov. též Kühn 1975, s. 128–129). V deníku Bohemia lze následně číst řadu Mauthnerových „berlínských dopisů“ (podepisováni F. M.). V Berlíně pobýval v první polovině osmdesátých let také Julius Lippert, publikoval zde několik respektovaných prací v oboru mytologických bádání (resp. v oblasti dějin kultury) – srov. Josef Král: O nynějších směrech bádání mytologického, *Listy filologické* 15, 1888, s. 224–242, 332–345, 413–431, konkrétně na s. 430; dále Julius Lippert †, *Bohemia*, 12. 11. 1909 (večerní vydání), s. 3; † Julius Lippert, *Prager Tagblatt*, 13. 11. 1909, s. 3.
- ¹⁴ Z iniciativy spolku Concordia přednášel v Praze koncem roku 1875 drážďanský Hermann Hettner (referát – *Bohemia*, 7. 12. 1875, s. 5, 8. 12., s. 5); v říjnu 1882, v souvislosti s přednáškou, jež měla proběhnout v Německém domě, byl Erich Schmidt „z Vídně“ Bohemii představen jako „bezesporu jeden z našich nejznamenitějších mladých literárních historiků, který se – vycházející ze Schererovy školy – spojením vědecké důkladnosti a spolehlivého soudu postavil jako rovnocenný vedle svého mistra“ [úryvek přeložil MT, což platí i pro další překlady z německojazyčných pramenů, pokud nebude uvedeno jinak]. Schmidt přednášel o Heinrichu von Kleistovi (srov. Concordia-Vorträge, *Bohemia*, 22. 10. 1882, s. 8; referát o přednášce, včetně citací – *Prager Tagblatt*, 6. 11. 1882, s. 2; resp. *Bohemia*, 6. 11. 1882, s. 4). Ke Schmidtovu vídeňskému působení viz např. Murko 1949, s. 45–46.
- ¹⁵ Srov. „Patříte celou svou podstatou do metropole, a že jste se odhodlal k odvážnému rozhodnutí opustit Vídeň a plně zůstat Němcem, patříte k nám, patříte do Berlína“ (Theodor Mommsen Wilhelmu Schererovi, 25. 5. 1877, Scherer 2005, s. 278–279); srov. též Müller 1983, Zeman 2011.

česko-německá univerzita. Na její filozofické fakultě kupříkladu počínaje rokem 1879 působil Carl Stumpf, žák a později přítel Brentanův (srov. Stumpf 1919; Brentano 1989) – mimochodem: jeden z mála pražských přispěvatelů *Deutsche Literaturzeitung*¹⁶ – a strýc Wilhelma Scherera.¹⁷ „Brentanova filozofie byla Karlem Stumpfem, rodilým Bavorem, vynikajícím psychologem hudby, který tu učil od r. 1879–1884 a pak odešel do Halle a později do Berlína, kde podnes působí, přenesena do Prahy a zůstala tu vládnoucí soustavou až do dneška,“ konstatoval v roce 1920 August Sauer (s. 112), cituje ovšem také Stumpfova slova: „S tím, že jsem vyhověl [na podzim 1884] povolání do Halle, Brentano nesouhlasil. Shledával v tom jakousi nevděčnost k Rakousku, kde se mnou vlada dobře jednala. Já však zatím myslím, že jsem své povinnosti k státu poctivě splnil a byl jsem živětem v Praze fyzicky a duševně tak zničen, že jsem návrat do spořádaných a klidných poměrů pozdravil jako vykoupení“ (tamtéž, s. 117; Sauer citoval podle: Kraus 1919, s. 138).

V sedmdesátých letech strávil několik měsíců v Berlíně pražský klasický filolog Alois Rzach (nar. 1850 v Pacově): poslouchal přednášky Adolfa Kirchhoffa, Johanna Vahlena, Johanna Schmidta, Heinricha Steinhala, Theodora Mommsena či egyptologa Karla Richarda Lepsiuse. Roku 1876 se Rzach habilitoval na pražské univerzitě, v roce 1884 byl jmenován mimořádným profesorem německé univerzity.¹⁸ Také pražský orientalista Alfred Ludwig studoval v letech 1855–1857 v Berlíně a navštěvoval přednášky Albrechta Webera (o sanskrtu), Augusta Boeckha a Moritze Haupta (Sicherl 2003, s. 397).¹⁹ Roku 1881 se Ludwig stal členem *Deutsche Morgenländische Gesellschaft*,²⁰ jež sice nesídlila v Berlíně, nýbrž v Lipsku, její podstatou nicméně byla spolupráce napříč německými orientalistickými

16 List založený v roce 1880 Schererem a Mommsenem (srov. Müller 2010, s. 147) byl pravděpodobně jedním z předobrazů Masarykova *Athenaea* – srov. zmínku o „německém listu literaturném, vycházejícím v Berlíně“ –, který ovšem na rozdíl od *Athenaea* „zanedbává literatury slovanské“ (T. G. Masaryk: Vysvětlivky k programu, *Athenaeum* 1, 1883/1884, č. 2, 15. 11. 1883, s. 62–63, zde s. 63).

17 V části Schererovy pozůstalosti uložené v berlínské Staatsbibliothek se dochoval jeden dopis, který Schererovi adresoval Carl Stumpf (Smíchov, 30. 12. 1881; Staatsbibliothek Berlin N. 166 /Wilhelm Scherer/).

18 Hedda Sauer: *Vzpomínky na rodinu, strojopis*, LA PNP, f. Hedda Sauer.

19 V neuspořádané pozůstalosti Alfreda Ludwiga (LA PNP, 414/07) se dochoval diplom z roku 1855, dokládající Ludwigovo berlínské studium, podepsaný M. Hauptem. Tamtéž lze číst také dopisy, jež Ludwigovi adresovali jednak indolog, od roku 1867 řádný profesor berlínské univerzity Albrecht Weber (1825–1901; korespondenční lístky ze sedmdesátých a osmdesátých let) a jednak orientalista, znalec sanskrtu Paul Deussen (1845–1919; korespondenční lístky z let osmdesátých), v letech 1881–1889 soukromý docent a posléze mimořádný profesor na berlínské univerzitě, od roku 1889 profesor na univerzitě v Kielu.

20 *Die Deutsche Morgenländische Gesellschaft 1845–1895. Ein Ueberblick*. Leipzig, Commission bei F. A. Brockhaus 1895, s. 86. Jejímí členy se v dalších letech stali např. Jacob Tauber (1884, Moravský Přerov), Rudolf Dvořák (1888, Praha), Josef Zubatý (1889, Praha), Wenzel Gerber (1890, Praha, Německá univerzita), Jaroslav Sedláček (1892, Praha).

pracovišti, v Berlíně např. rabínským seminářem (*das Rabbiner-Seminar*) a královskou univerzitní knihovnou, k oficiálně spřízněným institucím od roku 1877 patřila též pražská univerzitní knihovna.

Zásadní význam v udržování živých vazeb mezi Prahou a Berlínem – jedním z nesporných center germanistického „transferu vědění“ (Werle 2012) – měl seminář pro německou filologii, který na půdě pražské filozofické fakulty vznikl v roce 1874. Jak Johann Kelle, tak Ernst Martin, kteří se na jeho založení podíleli, byli již svým životaběhem připoutáni k Berlínu. Kelle (nar. 1828 v Řezně) v letech 1848–1854 studoval v Mnichově, v letech 1855–1856 pobýval v Berlíně (srov. Pokorná 2001), stýkal se tehdy mj. s bratry Grimmy.²¹ V březnu 1857 se stal profesorem pražské germanistiky. Byl v kontaktu s řadou pozoruhodných osobností napříč germanistickými pracovišti, včetně Berlína – viz dále úryvky z jeho korespondence s Konradem Hofmannem, Eliasem von Steinmeyer či Wilhelmem Schererem. I Ernst Martin (1841–1910) studoval v Berlíně, a sice počátkem šedesátých let – pod vedením Karla Müllenhoffa; k jeho spolužákům patřil mj. i Wilhelm Scherer. Roku 1862 Martin v Berlíně promoval, 1863 složil státní zkoušky – a do roku 1866 vyučoval na jednom z místních gymnázií. Také Martin byl bohatě zapojen do středoevropské oborové sítě.²² Brzy po svém příchodu do Prahy se začal podílet na činnosti pražského Spolku pro dějiny Němců v Čechách (*Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen*),²³ pomáhal vyvracet Palackého soudy představující německé středověké písemnictví na území Čech jako fragmentární soubor nepodstatných počinů. Zkoumání staroněmeckých památek české provenience dokonce vyhradil soukromý pondělní seminář ve svém bytě (o 8–10 účastnících).²⁴ Získal mladé spolupracovníky, jeho byt se stal místem „transferu“ – osvojování pojmů, procedur, metody, „explicitně a implicitně (např. skrze výklad, názornou demonstraci a imitaci) zprostředkovaných *postupů*, zahrnujících rozličné vědecké činnosti – od pozorování (textů, kontextů a text-kontextových konstelací) až ke způsobu citování“ (Klausnitzer 2011a, s. 27). Činnost Martinova kruhu rezonovala i v německém zahraničí – viz poznámku Maxe Röedigera v úvodu podrobné kritické recenze Knieschkovy edice textu *Ackermann*

21 Srov. Johann Kelle: *Otfrids von Weißenburg Evangelienbuch. Erster Band. Text und Einleitung*, Regensburg 1856, s. VI.

22 Martinovy úzké styky s berlínskými pedagogy-badatelí dokládá například Steinmeyerova poznámka v dopise adresovaném Schererovi z Berlína: „Martin je nyní zde, dnes v poledne jsem s ním byl u Müllenhoffa“ (dopis z 24. března 1874, Scherer – von Steinmeyer 1982, s. 44). Niedersächsische Staats- und Universitätsbibliothek in Göttingen kupř. chová 4 Martinovy dopisy adresované Schererovi (z let 1876–1877), intenzivně si Martin dopisoval s Eliasem von Steinmeyer (dopisy z let 1869–1907, Universitätsbibliothek Erlangen).

23 V roce 1887 byl Martin jmenován čestným členem spolku. K ediční činnosti Martinova kruhu srov. též Vodrážková-Pokorná 2007, s. 174–176.

24 K fenoménu „semináře“ srov. Danneberg 2012.

aus Böhmen:²⁵ Roediger upozornil na Martinův germano-bohemikální projekt, odkazuje k Martinovu článku v *Anzeiger für deutsches Alterthum und deutsche Litteratur*²⁶ – zásadnímu přehledu dějin německého středověkého písemnictví české provenience současně s bilancí jeho dosavadní filologické reflexe. Martin byl zároveň respektován i na české straně. Redakce Muzea království Českého (patrně Josef Emler) uvítala dvě práce, vzniklé v Martinově pracovním kruhu slovy: „Spolek pro dějiny Němců v Čechách obrátil mimo jiné pozornost svou k středověké literatuře německé v Čechách a ustanovil se na tom, památky duševní činnosti Němcův ve vlasti své sebrati a veřejnosti podati. Vedení celého podniku svěřeno síle k tomu nad jiné povolané, druhdy prof. na zdejších vysokých školách Arnoštovi Martinovi.“²⁷ Pisatel uvítal započatý ediční podnik, který pobízí „literární historiky naše“, aby bedlivě, svědomitě a nestranně zvažili zejména Knieschkovy diskutabilní závěry.²⁸ Pražské pracoviště v Martinovi poté, co v létě 1877²⁹ po Schererově odchodu do Berlína nastoupil na uprázdněné místo ve Štrasburku, ztratilo iniciativního, nadaného a respektovaného vědce a pedagoga.

Právě v Martinově knihovně Wendelin Toischer (1855–1922) našel opis rozsáhlé epické skladby *Wilhelm von Wenden* Ulricha von Eschenbach – básníka žijícího u dvora českého krále Václava II. –, jejíž edicí již v roce 1876 upoutal pozornost.³⁰ V době, kdy Gebauer dlel krátce v Berlíně (leden 1879), pobýval tamtéž i Toischer, který zde od října 1878 navázal na svá pražská studia, která zakončil v červnu 1877

promocí³¹ a v prosinci 1877 je potom doplnil zkouškou, jež mu umožnila vyučovat na středních školách německou a klasickou filologii (Bok 2006). V Martinově germanistickém semináři – vzpomínal později Toischer – byla pozornost věnována „romancím a baladám; Lessingovi a dramatu jeho doby; Schillerovým filozofickým básním a estetickým pojednáním; v každém letním semestru středohornoněmeckým textům (za pomoci cvičebnic Müllenhoffovy a Pfeifferovy).“³² Toischer nejel do Berlína jako neznámý student: kromě výše zmíněné edice také v roce 1878 otiskl v *Zeitschrift für deutsches Alterthum* fragment objevený v knihovně premonstrátského kláštera na Strahově – rukopisný opis části epické básně Wolframa von Eschenbach *Willehalm*.³³

- 25** Max Roediger [Berlin, 22. 3. 1878]: Der Ackermann aus Böhmen, Herausgeben und mit dem tschechischen Gegenstück Tkadleček verglichen von Joh. Knieschek. Prag, *Zeitschrift für deutsches Alterthum* 22, 1878, č. 2, s. 352–358. Knieschkovu práci recenzoval např. i Hans Lambel – v Literární příloze *Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 16, 1877/1878, Literarische Beilage, s. 25–27.
- 26** Ernst Martin: [Praha, 24. 1. 1877]: Bibliothek der mhd. Litteratur in Böhmen, *Anzeiger für deutsches Alterthum und deutsche Litteratur* 3, 1877, sv. 2, duben, s. 107–118.
- 27** R.: Bibliothek der mittelhochdeutschen Literatur in Böhmen, herausgeben von Ernst Martin. a) *Wilhelm von Wenden. Ein Gedicht Ulrichs von Eschenbach*. Herausgeben von Wendelin Toischer. Prag 1876, b) *Der Ackermann aus Böhmen*. Herausgeben und mit dem tschechischen Gegenstück Tkadleček verglichen von Joh. Knieschek. Prag 1877, *Časopis Musea království Českého* 51, 1877, č. 4, s. 665–666.
- 28** Srov. Jan Gebauer: Der Ackermann aus Böhmen, *Listy filologické a paedagogické* 4, 1877, č. 2, s. 314–317; Gebauer popsal edici a věnoval se dále zejména Knieschkovu tvrzení o odvozenosti českého *Tkadlečka* od německojazyčné skladby, registroval „důvody“, některé z nich problematizoval. Obecně nicméně respektoval Knieschkovu práci jako plodný příspěvek k úpravě „dat literárně historických“.
- 29** Naopak pražská univerzitní orientalistika získala právě v tomto období významnou posilu v Maxi Grünertovi (akta k jeho habilitaci v oboru „orientálních jazyků“ a také rozvrhy prvních přednášek počínaje jarem 1877 – A UK, NU, k. 10, osobní spis – Max Grünert; v řízení rozhodovala komise ve složení A. Ludwig, I. Kaempfer a J. Kvíčala).
- 30** *Wilhelm von Wenden. Ein Gedicht Ulrichs von Eschenbach*, ed. Wendelin Toischer. Praha, Verein für Geschichte der Deutschen in Böhmen 1876 [Bibliothek der Mittelhochdeutschen Litteratur in Böhmen, red. Ernst Martin, sv. 1]. E. von Steinmeyer Toischerovu edici zmínil hned rok nato v rámci hesla *Ulrich von Eschenbach* v *Allgemeine deutsche Biographie* (sv. 6, 1877, s. 340).

- 31** A UK, *Rigorózní protokol filozofické fakulty něm. univ.* 24. 3. 1877 – 18. 12. 1913. Toischer obhájil práci *Ulrich von Eschenbach und sein Werk*, 20. dubna 1877 složil rigorózní zkoušku v oboru klasické filologie a starších dějin, 8. června potom z filozofie.
- 32** Wendelin Toischer: Ernst Martin, *Mittheilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 49, 1911, seš. 3, s. 269–277, zde s. 271. Srov. též Wendelin Toischer: Johann Knieschek, *Mittheilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen* 30, 1891–1892, seš. 2–3, s. 297–302, zde s. 297–298, případně Bok 1992.
- 33** Wendelin Toischer: [Smíchov]: Bruchstück einer Hs. von Wolframs Willehalm, *Zeitschrift für deutsches Alterthum* 22, 1878, sv. 1, s. 237–242. V témže svazku publikoval edici rukopisu nalezeného v severočeských Vejprtech (Weipert) také další Martinův žák – Alois Hruschka [Praha, duben 1877]: Über eine Handschrift in Privatbesitz, *Zeitschrift für deutsches Alterthum* 22, 1878, sv. 1, s. 78–82. Srov.: „Martin mi poslal také jednu maličkost svého žáka Hruschky a jiné věci dal k posouzení“ (Erlangen, 28. 4. 1877, Scherer – von Steinmeyer 1982, s. 101).

Karl Müllenhoff, Wilhelm Scherer

V Berlíně Toischer pobyl dva semestry.³⁴ Ve stejné době tam žil jediný další student, u jehož jména stojí v *Amtliches Verzeichnis des Personals und der Studierenden* atribut „Böhmen“, a sice historik Karl Ringhoffer (imatrikulován již na podzim 1875). V Berlíně tehdy studoval také vídeňský rodák Jakob Minor (1855–1912), který své zážitky bohatě vypsal v listech adresovaných vídeňskému příteli – Augustu Sauerovi. „Jeden Čech [ein Böhme] je tu také: Dr. Toischer z Prahy, žák Martinův,“ oznamoval Minor 16. listopadu 1878.³⁵ Dá se doložit, že Toischer vídal Scherera i Müllenhoffa.³⁶ Nedochoval se bohužel soupis přednášek a cvičení, jež si zapsal, a tak lze pouze nastínit, jaké možnosti se mu nabízely. Karl Müllenhoff (1818–1884) přednášel jednak o *Nibelungen Nôt*, jednak o písních *Eddy*, krom toho vedl tzv. „německá cvičení“,³⁷ v letním semestru 1879 potom pojednával „německou gramatiku“, věnoval se staroněmecké metrice a výkladu písní Walthera von der Vogelweide. Především však Müllenhoff jako by přicházel z jiných časů – setkání s ním znamenalo setkání s „mistrem“ –, srov. jubilejní dvoulist *Dem Meister* ze září 1878, podepsaný jeho „žáky a ctiteli“ (mimo jiné Martinem, Minorem, Roedigerem, Sauerem, Schererem, E. Schmidtem).³⁸ Ve zdravici Müllenhoffa označili za pedagoga, který jim ukázal, že lze propojit „obezřetnost a odvahu, pečlivost a fantazii, [...] přísnou práci a dalekosáhlou kombinaci, [...] pozorování a srovnávání, pronikavost a šíři [...] německé a klasické, formální a reálnou filologii“. O několik let později bude Roediger Müllenhoffa traktovat – na pozadí představy jeho osiřelého domu – jako více než „vědeckého otce“ pomyslné ger-

34 V Berlíně počátkem roku 1879 vznikl Toischerův posudek Jirečkovy edice tzv. *Dalimilovy kroniky*. Toischer se v něm velice podrobně (a s mnoha výhradami vzhledem k jeho prezentaci) věnoval staroněmeckému (prozaickému) překladu kroniky a několika dalším staroněmeckým fragmentům, jež Jireček do edice včlenil, srov. Wendelin Toischer [Berlin 3. 1. 79]: Rýmovaná kronika česká tak řečeného Dalimila. Di tutsch kronik von Bohemiant (Fontes rerum Bohemicorum tom. III 1–3), vydal Josef Jireček, Prag 1878, *Anzeiger für deutsches Alterthum und deutsche Litteratur* 5, 1879, sv. 4, září, s. 348–358.

35 Faerber 2004, s. 344–354, zmínka o Toischerovi na s. 346. Počátkem roku 1879 Minor publikoval pod pseudonymem Junius ve vídeňském týdeníku *Literatur-blatt* sérii „berlínských dopisů“ (*Berliner Briefe*), reflexi dění na berlínských divadelních scénách.

36 Srov. životopis předložený habilitační komisi 14. 2. 1896 (habilitace pro obor pedagogika), A UK, Prof. Dr. Wendelin Toischer; Toischer je tu výslovně v souvislosti s pobytem v Berlíně označen za „žáka Müllenhoffova, Schererova“.

37 *Verzeichniss der Vorlesungen welche auf der Friedrich-Wilhelms-Universität zu Berlin im Winter-Semestr vom 16. October 1878 bis 29. März 1878 gehalten werden*, s. 18–19; i v dalším budu, co se týče evidence nabízených přednášek a cvičení, vycházet z údajů rozptýlených v příslušných svazcích této série.

38 Universitätsbibliothek Erlangen, f. Elias von Steinmeyer, Ms 2616, *Drücke zur Ehrung und Würdigung des Werkes von Karl Müllenhoff*.

manistické rodiny.³⁹ Současně to byl právě Müllenhoffův názor (zakotvený v přesvědčení o klasické filologii jako základu jakékoli filologické práce), jež vedle byrokratických a ekonomických okolností brzdil vznik samostatného germanistického semináře na berlínské univerzitě – a Scherer vůli svého učitele a kolegy respektoval (Höppner 1987a; Müller 2010, s. 151).

Scherer do Berlína přišel v létě 1877. Jeho příchod tehdy přilákal celou řadu pozoruhodných studentů a mladých badatelů: 29. října 1877 se k účasti v Schererových „germanistických“ cvičeních přihlásili „stud. phil.“ Edward Schröder a „Dr. phil.“ August Fresenius, 30. října potom „Dr. phil.“ August Sauer, 2. listopadu „stud. phil.“ Paul Schlenther – a sice korespondenčním lístkem, zaslaným přímo na profesorovu adresu (Heydtstraße 1a).⁴⁰ V době Toischerova pobytu Scherer dokončoval – za přispění Jakoba Minora, Ericha Schmidta a Maxe Posnera – knihu komentářů k drobným textům mladého Goetha.⁴¹ Uplynulo již takřka deset let od chvíle, kdy do své metodologické úvahy nechal vplynout optimistické přitakání silokřivkám přítomnosti, jež si však měly vyžádat nový jazyk:

Ptáme se, kde jsou ty skutečnosti, jimž se otevře nové porozumění? S pěknými míněnými, duchaplnými slovy, všeobecnými frázemi si nepomůžeme. Chceme důležitější průzkumy, jimiž spolehlivě poznatý jev bude přiřazen k působícím silám, které ho přivolaly k bytí.

Přikládat toto měřítko jsme se naučili od přírodních věd. A tím jsme dospěli do bodu, kde se vyjevuje samotná Signatura temporis. Táž síla, jež k životu probouzí tramvaje a telegrafy, táž moc, která vyvolala neslýchaný rozkvět průmyslu, znásobila pohodlnost života, zkrátila války, mohutně zkrátka pokročila, co se týče panství člověka nad přírodou – tato síla řídí také náš duchovní život: učinila konec dogmatům, proměnila vědy, otiskla se v poezii. Přírodní věda táhne jako triumfátorka na vítězném voze, na němž sedíme my všichni.

Nikoli jen s ohledem k řadě důležitých úloh duchovních věd je třeba žádat pomoc přírodovědného bádání: celý charakter vědecké práce se proměnil [...]

Svědomitě prozkoumání skutečného je prvním a nevyhnutelným požadavkem. Ale jednotlivá fakta jako taková pro nás ztratila na ceně. To, co nás zajímá, je spíše zákon, který se v nich projevuje. Odtud mimořádný význam, který také ve zkoumání duchovního života nabyly učení o nesvobodě vůle, o přísné kauzalitě.⁴² (Die neue Generation, 1870)

Felix Vodička v roce 1942 představil Scherera jako zástupce „literárního dějepisu v období pozitivismu“, v jehož čelo postavil Hippolyta Taina, zdůrazňuje

39 Max Roediger: *Worte gesprochen am Grabe Karl Müllenhoffs bei Übergabe seines Denksteins an die Familie den 19. Februar 1885*, tamtéž.

40 Staatsbibliothek Berlin, Nachlass 166 (Wilhelm Scherer), 235.

41 *Aus Goethes Frühzeit. Bruchstücke eines Commentares zum jungen Goethe*. Strassburg, 1879.

42 Wilhelm Scherer: *Vorträge und Aufsätze zur Geschichte des geistigen Lebens in Deutschland und Österreich*. Berlin 1874, s. 411–412.

význam jeho úvodu k *Dějinám literatury anglické* (1864). Scherera označil za zakladatele „celé vědecké školy“, balancující mezi „konstruktivním úsilím o celek literatury nebo osobnosti“ a „filologickým smyslem pro „detail“, „touhou po přesnosti a úplnosti“ v dílčích pracích (Vodička 1942, s. 317, 323). Hodnocení Scherera jako ryze prototypické figury „pozitivistického“ přístupu k písemnictví a jeho dějinám bylo nicméně v posledních desetiletích – právě spolu s pojmem literárněhistorického pozitivismu – podrobena komplikující, odstiňující a doplňující revizi.⁴³

Jakob Minor v roce 1886 vzpomínal: „Pevně a neotřesitelně tu stál Karl Müllenhoff jako mocné dubisko [...] Jeho učená, avšak formálně nemotorná povaha našla ve svém žáku Schererovi šťastné doplnění.“ Scherera Minor líčil jako entuziastickou, pohyblivou bytost, nezanedbávající při přísných vědeckých nárocích zákony krásné formy.⁴⁴ Nepominutelné svědectví⁴⁵ o tehdejší Schererově zjevu podal ve svých pamětech anglista Alois Brandl (1855–1940; v letech 1884–1895 působil v Praze,⁴⁶ poté dlouhá léta vedl anglistiku v Berlíně). Brandl přišel do Berlína z Vídně na jaře 1878, motivován mimo jiné pochvalnými zmínkami o Schererovi, jež do svých přednášek vplétal Schererův někdejší učitel Richard Heinzel (1838–1904), a studoval zde ještě i v době Toischerova pobytu.⁴⁷ Scherer byl podle Brandla „hlavním exponentem“ pocitu velkoněmeckého vzruchu, který tehdy oživoval berlínské intelektuální prostředí.

Jednoho květnového rána v osm hodin začala v pochmurném přízemním univerzitním sále jeho goethovská přednáška, a nebyli zde jen studenti, nýbrž – což bylo neobvyklé – pánové ze společnosti s kravatami a sponami diplomatů. Vstoupil muž střední postavy, světáckého ošacení i postoje, avšak s vážnou učeneckou hlavou, černé vlasy jednoduše dozadu zčesané, energie v každém pohybu; klidný, pevný pohled držel ohnivého ducha na opratích. Nejprve uctivě pozdravil skupinu pánů a vystoupil na pódium [...] Žádného profesora literatury jsem před ním neviděl tak pronikat ke klíčovému problému oboru, totiž jak vzniklo básnictví. (Brandl 1936, s. 113)

⁴³ Například v pracích Jürgen Sternsdorff, Rainera Rosenberga, Wolfganga Höppnera či Hanse-Haralda Müllera (Sternsdorff 1979, s. 85–145; Rosenberg 1981, s. 101–116; Höppner 1993a, s. 192–210; Müller 2000). Srov. též Wyss 1999, s. 70–73.

⁴⁴ Jakob Minor: Wilhelm Scherer, *Deutsche Dichtung* 1, seš. 5, 1. 11. 1886, s. 123–124, zde s. 123.

⁴⁵ Srov. řadu zmínek o Brandlovi v dopisech, jež si na konci sedmdesátých let vyměnili Minor (z Berlína) a Sauer (z Vídně) – Faerber 2004, s. 324–396. V téže době studoval v Berlíně také Otto Brahm – i on psal o Schererovi jako o přednášejícím (Brahm 1915, s. 297, 301).

⁴⁶ Srov. Brandl 1936 (kap. *Prag. Ostern 1884 – Ostern 1888*), s. 202–217, viz též Brandlovy dopisy Adolfu Pichlerovi (Brandl – Pichler 1983, s. 144–199).

⁴⁷ Srov.: „Za studia na berlínské univerzitě, na které strávil rok po dosažení doktorátu vídeňského, přilnul zejména k W. Schererovi, jehož vlivem postoupil od pouhé knihopisné metody Schipperovy k vystižení literární osobnosti na pozadí celé doby“ (Trnka 1941, s. 411).

Dle Brandla Scherer během přednášek nejednou obracel pozornost k palčivým peripetiím přítomnosti: „tak začal mluvit o Praze jako rodišti spisovné němčiny, již by tam nyní nejrady vyhubili“ (tamtéž, s. 114, 115). Akcentace národního bytí a jeho rozvoje – vzpomínal Brandl – byly zásadními ingrediencemi Schererova literárněhistorického uvažování: „Literatura mu nebyla zábavou pro zahálčivé hodiny nebo příležitostí ke hrám důvtipu, byla mu nejušlechtilějším vyjadřovacím prostředkem a nevlivnějším nástrojem vzdělávání národa, hlavní nositelkou a hlavní hybatelkou veřejného mínění“ (tamtéž, s. 117). Schererovo velkoněmečtství ovšem nezahrnovalo složku antisemitskou: v lednu 1880 Scherer například – věren svému pojetí role intelektuála ve veřejné rozpravě⁴⁸ – vystoupil proti antisemitskému článku historika Heinricha von Treitschke.⁴⁹ Scherer vzhlížel k osvícenské tradici lessingovské; připomínán bývá jeho výrok z roku 1876: „Němci, kteří to s estetickým vzděláním svého národa myslí dobře, vycházejí z řecké školy. V Aténách je jejich duchovní vlast, nikoli v ponurých (kálných) hlubinách Rýna“ (Höppner 1987b, s. 183). Posláním filologie na ose Berlín–Výmar bylo dle Scherera svítit dílo Goethovo a Schillerovo jako potenciální výchovnou sílu; nicméně, jak upozornil Wolfgang Höppner, toto optimistické vychovatelské krédo lety chřadlo tváří v tvář silicím společenským trendům (teutonský šovinismus, dělnické hnutí).

⁴⁸ Srov.: „Politika a žurnalistika ve vysoké vědě: to bylo něco neobvyklého a mnohé běžné učence to dráždilo. Ale Scherer rozvíjel své moderní národní zásady také v soukromých hovorech a deníkových článcích“ (Brandl 1936, s. 118). Míšení sfér patrně stálo také v základu několikaletého nesouladu mezi Schererem a jeho učitelem a přítelem Müllenhoffem, jehož počátek Brandl klade právě do prvních let Schererova berlínského pedagogického působení. Krom Scherera a Müllenhoffa Brandl v pamětech výrazněji portrétuje též anglistu Julia Zupitzu. K etablování anglistiky na půdě berlínské univerzity srov. Bott 2010 (kap. „Shakespeare hat für mich nur ein sprachliches Interesse“. *Von der Mediävistik Julius Zupitzas zur anglistischen Kulturkunde Alois Brandls*), s. 359–370.

⁴⁹ Srov.: „Hovořím jen jako Němec, a hovořím v této souvislosti o tom, proč je pro nás otázka tolerance otázkou kulturní a proč k mému životnímu poslání náleží vzdorovat v tradici našeho klasického vzdělání, nakolik je to v mých slabých silách, domýšlivému pokolení“ (Wilhelm Scherer: *Skizzen aus der älteren deutschen Litteraturgeschichte. Kreuzzüge und Toleranz, Neue Freie Presse*, 20. 1. 1880, s. 1–4, zde s. 4). V listopadu 1880 Scherer podepsal petici – iniciovanou Theodorem Mommsenem – dovolávající se ideje tolerance v duchu Lessingově (Erklärung, *National-Zeitung*, 14. 11. 1880), srov. Sternsdorff 1979, s. 215–219, též Schererův dopis Mommsenovi z 12. 11. 1880 (Scherer 2005, s. 281–282).

1879–1882 Řídká filologická linie

Do Čech se Toischer vrátil v létě 1879.⁵⁰ Na podzim téhož roku začal jako suplent vyučovat na německém státním staroměstském gymnáziu a od září 1880 do léta 1883 působil na státním gymnáziu ve Wiener Neustadt, poté byl povolán zpět do Prahy, dalších šestnáct let vyučoval na německém státním gymnáziu Na Příkopěch (Bok 2006, s. 47). Připravil řadu textů, jež ho měly etablovat v rámci disciplíny – specifického „regionu diskurzu“ (Foucault 1994, s. 20).⁵¹ V roce 1880 publikoval pojednání *Über die Alexandreis Ulrichs von Eschenbach*⁵² – jako předzvěst své budoucí edice této skladby (*Alexander von Ulrich von Eschenbach*. Tübingen, 1888). Bez jakéhokoli úvodu se zde zapojil do dosavadních spekulací o „hlavních zdrojích“, tj. pretextech Ulrichovy básně: porovnal její „partie“, „scény“, kompozici atd. s fakturou *Alexandreidy* Guelthera de Castellione, svou analýzu na několika místech rozvinul tvrzeními o Ulrichově záměru (vzhledem k běžným očekáváním dobového publika) a ozvěně jeho „osobních prožitků“, znalostí v textu. Figuru básníka pak propojil s prostředím dvora českého krále Přemysla Otakara II., resp. jeho syna Václava II. Právě momentem rozlišení Ulrichova specifického vkladu a starších vlivů evropského písemnictví se Toischer takřka stal konstruktérem jedinečné básnické osobnosti, ovšem v limitech tehdejšího stavu vědění: fakticitu jedinečného nutně (vzhledem k hradbě staletí oddělující historika a básníka) nahrazovaly již vypracované skutečnosti sociální povahy (historiografické teze o určité epoše, určitém prostředí a jeho pravidelnostech). Toischer tímto i dalšími příspěvky k odborné rozpravě vycházel jistě vstříc určitému standardu (úzu), jež si osvojil nejpozději v době pražských studií pod inspirativním dohledem Ernsta Martina. Soubor dílčích sond později zhodnotil v pozoruhodné přehledové stati *Zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur in Böhmen*, vycházející na přelomu osmdesátých a devadesátých let na pokračování v *Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen*, resp. v kapitole pro publikaci *Deutsche Arbeit in Böhmen* (Berlin, 1900, s. 133–156).

50 19. srpna 1879 adresoval Johann von Kelle z cesty do Kitzbühelu Schererovi dopis, v němž litoval, že se nemohli spolu setkat v Praze, odkud mu Scherer poslal pohlednici. Dopis započíná řadu Kelleho dopisů Schererovi, jež se dochovala v Schererově pozůstalosti uložené v archivu Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften (dále B-BAW, f. Wilhelm Scherer /č. 554/) – autor tohoto textu připravuje edici této korespondence.

51 Podnětnou revizi pojmu diskurz podnikl nedávno Ralf Klausnitzer (2006).

52 Vyšlo v *Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kais. Akademie der Wissenschaften* 97, 1880, seš. 2, s. 311–408; poté zvlášť: Wendelin Toischer: *Ueber die Alexandreis Ulrichs von Eschenbach* (Wien, 1881); srov. zprávu o této práci v *Deutsche Litteraturzeitung* 2, 1881, č. 16, 16. 4. 1881. sl. 615 (bez podpisu) – charakterizující ji jako potřebnou pre-ediční, průpravnou studii.

Od podzimu 1879 do léta 1880 studoval v Berlíně jako „filolog“ českobudějovický rodák Karl rytíř von Görner (1858 – Linz 1924), navazuje na léta vzdělávání v Praze a Vídni. Doporučením jej vybavil Kelle – v dopise Schererovi z 2. 10. 1879: „Doručitel těchto řádek Karl Goerner, syn zdejšího disciplinárního advokáta [Zuchtsanwaltes], se vydává do Berlína, aby pokračoval ve svých germanistických studiích, chce se věnovat zejména novější literatuře.“⁵³ Na podzim 1882 Görner v Praze obhájil doktorskou práci o Josefu von Sonnenfels, práci posoudili Johann Kelle a Otto Keller.⁵⁴ Později Görner působil v redakci Prager Tagblatt, od roku 1888 vedl politickou rubriku vídeňského deníku Deutsche Zeitung, v letech 1893–1920 byl šéfredaktorem listu Tagespost, vycházejícího v Linci.⁵⁵

Na jaře 1880 přibyli do Berlína matematik Ludwig/Ludvík Kraus⁵⁶ a Viktor Langhans (nar. 1848 v Polné) – c. k. gymnaziální profesor, autor knižního pojednání *Ueber den Ursprung der Nordfriesen* (Wien, 1879), o němž s mnoha výhradami počátkem roku 1880 referoval Karl Müllenhoff.⁵⁷ Pro řadu *Die Länder Oesterreich-Ungarns in Wort und Bild* (red. Friedrich Umlauf) Langhans – částečně snad ještě v době berlínského studia – připravil svazek nazvaný *Das Königreich Böhmen* (Wien, 1881). Na podzim 1880 si na berlínské univerzitě přednášky či cvičení vedle Krause a Langhansa zapsal i moravský filolog Theodor Gottlieb (1860 Brno – 1929 Vídeň), později významný pracovník vídeňské c. k. Hofbibliothek (Geldner 1964; Gottlieb do Berlína přišel z Vídne, roku 1887 bude promovat v Lipsku). Gottlieb i Langhans si přednášky a cvičení zapsali také na jaře 1881. Na podzim 1882 se v Berlíně imatrikuloval germanista Ernst/Arnošt Kraus.

53 Johann Kelle Wilhelmu Schererovi, 2. 10. 1879, B-BAW, f. Wilhelm Scherer (č. 554). V listopadu adresoval Görner z Berlína A. Krausovi, spolužáku z gymnázia, lístek s úsečným vzkazem: „Podepiš! Poříd! Pošli!“ (Karl Görner Arnoštu Krausovi, 18. 11. 1879, A AV ČR, f. Arnošt Kraus; za upozornění na tento dokument děkuji V. Petrbokovi).

54 A UK, FF NU, Rigorosní protokol filosof. fakulty něm. univ. 24. III. 1877 – 18. XII. 1913, č. 67. Jeho knihu, která vycházela z dizertace *Der Hans Wurst. Streit in Wien und Joseph von Sonnenfels* (Wien, 1884) recenzoval v *Athenaeum* (2, 1884/1885, č. 5, únor 1885, s. 151) Arnošt Kraus, bez výhrad a aniž by jakkoli zmínil pražské zázemí autora.

55 Srov. heslo *Görner Karl von* (Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, sv. 2, 1957, s. 17–18 /nepodepsáno/).

56 L. Kraus, později přispěvatel Masarykova *Athenaea*, studoval v Berlíně až do léta 1882. V roce 1884 byl podán návrh na jeho jmenování mimořádným profesorem pražské české univerzity, Kraus však počátkem roku 1885 zemřel, srov. Eduard Weyr: Dr. Ludvík Kraus, *Athenaeum* 2, 1884/1885, č. 5, únor 1885, s. 140–141. Kraus v Berlíně především věnoval pozornost přednáškám Karla Weierstrasse a Leopolda Kroneckera; srov. mj. dobrozdání z 2. 5. 1884 podepsané Augustem Seydlerem, Vincencem Strouhalem a Fr. Josefem Studničkou jako garanty navrhované Krausovy mimořádné profesury na české filozofické fakultě: „A že právě 5 semestrů poslouchal epochální přednášky nestora německých matematiků, prof. Weierstrasse, a tím u pramene čerpal poučení o moderním pokroku nauky funkční, dodává mu kvalifikace zajiště vzácné“, s. [3]; A UK, Doc. Dr. L. Kraus.

57 *Anzeiger für deutsches Alterthum und deutsche Litteratur* 6, 1880, sv. 1, leden, s. 86–87.

1882–1883 Arnošt Kraus

Na začátky svých studií v Praze Kraus (nar. 1859) vzpomínal: „Hlavním mým učitelem byl Johann Kelle, elegantní pán, liberál, velký učenec, ale prožíval právě jalovou periodu jako vědec i jako učitel. Krátce potom starý lev zase zatřásl hřívou, ale za naší doby rád vynechával přednášky a ani v semináři nebyl příliš povzbudivý“ (Kraus 1931, s. 103). Kelle tehdy přednášel novohornoněmeckou grammatiku, věnoval se „slovesu ve středohorní němčině“ a interpretaci Hartmannova *Iweina* a dále německé mytologii. Na podzim 1880 se Kraus poprvé v rámci výuky (nad Waltherem von der Vogelweide) setkal s germanistou, soukromým docentem a současně profesorem německého vyššího gymnázia na Malé Straně, „důkladným a poctivým“ Hansem Lamblem (1842–1921). Vzpomínka na Lambela Krause později přiměla pojmenovat napětí rozdělující germanistickou scénu sedmdesátých a osmdesátých let 19. století.

Podle Krause se Lambelovi, toužícímu po profesuře na některém ze středoevropských pracovišť, dostalo v sedmdesátých letech pramalé podpory jeho kolegů Martina a Kelleho, kteří mu nebyli ochotni odpustit „hříchy“ proti

posvátnému duchu lachmaniánské školy [...] mnoha germanistům se v sedmdesátých a osmdesátých letech nevedlo lépe. Písňová teorie Karla Lachmanna, která Píseň Nibelungů nechávala vyrůstat z dvaceti původně samostatných lidových skladeb, podobně jako to tvrdila wolfovská teorie o Homérových dílech, měla své odpůrce v Holtzmannovi a Zarnckem, které dědici mistra, Haupt, Müllenhoff a jejich žáci, co nejprudčeji potírali.⁵⁸
(Kraus 1921)

Lambel kromě toho sdílel ideu propagovanou jeho vídeňským učitelem a zakladatelem časopisu *Germania* Franzem Pfeifferem (1815–1868), jež se obracela proti „vyšší filologii berlínské školy“, tj. nakládání s díly středohornoněmeckého písemnictví jako s předměty exkluzivního studia, a nakonec vyústila ve speciální řadu, prostředkující tato díla širšímu publiku (*Deutsche Classiker des Mittelalters*; Lambel zde vydal roku 1872 soubor *Erzählungen und Schwänke. Mit Wort- und Sacherklärungen*).

⁵⁸ Rukopis tohoto nekrologu se dochoval v pozůstalosti Arne Laurina (LA PNP). Srov. Adolf Holtzmann [1810–1870]: *Untersuchungen über das Nibelungenlied*, Stuttgart 1854; k Holtzmannově, resp. Zarnckeově roli v dané polemice viz Wilhelm Scherer: Adolf Holtzmann, *Allgemeine Deutsche Biographie*, sv. 13. Berlin, 1881, s. 16–18, resp. Eduard Sievers: Friedrich Zarncke, *Allgemeine Deutsche Biographie*, sv. 44. Berlin, 1898, s. 700–706. Ke zmíněnému letitému napětí srov. např. i Neumann 1971, s. 86–101, Kolk 1990.

Pfeiffer, ještě Bech, Bechstein a především ztělesněný antilachmann a vydavatel pro masy ‚pan Bartsch‘ byli v klatbě a exkomunikováni, zatímco však tito ostatní na svých katedrách a ve své pevnosti, vídeňské Germanii, mohli berlínský posměch v klidu ignorovat, musel se Hornorakušan na univerzitě řízené Kellem a Ernstem Martinem do lachmanniánských vod obrnit, pykat za ostatní.
(Kraus 1921)

Na jaře 1881 odjel jednadvacetiletý Kraus nikoli do Berlína, nýbrž do Mnichova.⁵⁹ Vykročil do širého světa, podpořen přízní a radami, jimiž ho na cestu vybavil Johann Kelle:

[...] pohyboval jsem se v nejvybranější studentské a jiné společnosti zásluhou profesora Kella, jehož přízeň jsem si získal několika kolokvii. Profesor Kelle mi dal totiž na cestu dvě věci: dobrou radu, abych se zastavil v Řezně a neopomenul se podívat na Wallhallu, a dvě vizitky pro profesory Bernaysa a Hofmanna; Řezno mě nadchlo, na Wallhallu byl krásný výlet, ale vizitky mě nobilitovaly. [...] Kelle mě nikdy nezval na čaj, a Michael Bernays, hvězda mnichovské univerzity, nejen mě přijal do svého privatissima, cvičení (semináře literární historie ještě nebylo), která se konala v bibliotéce jeho velkopanského bytu na nádherné Ludwigstraße, ale pozval mě i na diner, kde jsem stoloval s elitou Mnichova; byli tu básníci Paul Heyse, Karl Stieler, Moritz Carriere aj.;⁶⁰ pil jsem šampaňské a poslouchal jedinečné předčítání z Fausta.
(Kraus 1931, s. 104–105)

Mnichovskou zkušenost Kraus i jinde zpětně vykládal jako cestu k navýšení sebedůvěry: „z Mnichova jsem se vrátil zcela jiný, než jsem tam šel. Přeplněná posluchárna Bernaysova to ovšem méně působila než cvičení v jeho bytě nebo malý kroužek, kterému v bytě mnohem prostším vykládal Parzivala starý Konrad Hofmann, tvořící ve své jihoněmecké prostotě a ‚gemütlichkeit‘ příkrý kontrast k impozantnímu Bernaysovi“ (tamtéž, s. 105–106). Kelleho přítel a někdejší mnichovský spolužák, profesor staroněmeckého a starorománského jazyka a literatury Konrad Hofmann (1819–1890)⁶¹ a vedle něho, jako profesor pro nové jazyky a literaturu, Michael Bernays (1834–1897): syn hamburského rabína, který v roce 1856 konvertoval k evangelickému vyznání, na mnichovské univerzitě působil od roku

⁵⁹ Srov. *Amtliches Verzeichnis des Personals der Lehrer, Beamten und Studierenden an der königlich bayerischen Ludwig-Maximilians-Universität zu München*, Sommer-Semester 1881, s. 47; jako Krausovo mnichovské bydliště je tu uvedena Karlsstr. 82/2.
⁶⁰ Erich Schmidt, který se v Mnichově zastavil na jaře 1881, referoval Schererovi: „Bernays ve svém paláci podával bujnou večeři, kde můj entuziasmus pro Heyseho, člověka, znovu vzrostl. Paní Bernays vypadá žalostně“ (Scherer – Schmidt 1963, s. 164–165). K setkání s Bernaysem srov. též: Arnošt Kraus: Zpověď bývalého orthografisty, *Naše řeč* 23, 1939, č. 7, s. 193–197, zde s. 195–196.
⁶¹ Svědectvím vazby mezi Kellem a Hofmannem je soubor Kelleho dopisů Hofmannovi z let 1884–1889 (Bayerische Staatsbibliothek, f. Konrad Hofmann). Srov. Karl Borinski: Konrad Hofmann, *Zeitschrift für romanische Philologie* 15, 1891, s. 277–281.

1873 – „Bernays byl prvním německým germanistou, který se od počátku [své odborné kariéry] soustředěně zabýval novější literaturou“ (Rosenberg 2009, s. 23). Bernays rozvinul Lachmannův textově kritický přístup na poli mladšího německého básnictví, věnoval se mj. problematice geneze (Entstehungsgeschichte) novoněmeckých textů. Již roku 1866 proslul nápaditými a pečlivými analýzami Goethových raných prací (variant a materiálu s nimi souvisejícího) v knize *Über Kritik und Geschichte des Goetheschen Textes* stál tak u počátků zevrubné Goethe-Philologie (Goethe-Forschung), která právě na přelomu osmdesátých a devadesátých let procházela novým rozvojem (srov. Meyer 1893, Schlott 2000). V roce 1880 začal pod vedením berlínského literárního historika Ludwiga Geigera (1848–1919) vycházet Goethe-Jahrbuch jako svod aktuálních goethovských nálezů a analýz, prestižní kolektivní dílo.⁶²

Zdá se, že Kraus si během mnichovského jara/léta 1881 získal Bernaysovu náklonnost. Do Mnichova se nicméně po prázdninách, v jejichž průběhu mu zemřel otec, již nevrátil. V září 1881 Bernays Krausovi psal s lítostí: „víte, že jste mi v kruhu, který se kolem mě shromáždil, byl jedním z nejceněnějších. Z toho můžete také odvodit, jak nerad vás budu postrádat.“⁶³ 11. listopadu 1882 Kraus, čerstvě tříadvacetiletý, započal svá berlínská studia. Odjel z Prahy v době, kdy jeho domovská univerzita procházela zásadní proměnou: od února 1882 platil zákon o rozdělení pražské univerzity na dvě jazykově odlišené části. „Od rozdělení stály proti sobě obě univerzity chladně a cize [...] jako kámen proti kameni. [...] Ponenáhlu ustal veškeren osobní styk mezi zástupci obou univerzit. Jedni nevěděli o druhých,“ popsal o řadu let později důsledek nového stavu August Sauer (1920, s. 196).⁶⁴ V létě toho roku do Prahy přijel Masaryk (Nejedlý 1935, s. 7), 16. října 1882 proslovil svou vstupní přednášku na téma *Hume a jeho skepse*. „Poznal jsem Masaryka poměrně pozdě; když přišel do Prahy, odešel jsem na cizí univerzitu,“ zaznamenal Kraus (1938, s. 581).⁶⁵ Do Prahy se právě na podzim 1882 přistěho-

- 62** Ve výčtu členů Goethe-Gesellschaft (jejím místopředsedou byl Scherer), který byl uveřejněn ve svazku pro rok 1886, figurovalo též několik pražských osobností: Alois Hruschka, Ottomar Keindl (1842–1925), Auguste Schöffner (1859–1942), Wendelin Toischer a Karl Urban. K dějinám Goethe-Philologie srov. Kruckis 1994.
- 63** Michael Bernays Arnoštu Krausovi, 30. 9. 1881, A AV ČR, f. Arnošt Kraus.
- 64** Prospěšný přehled o dějinách „německé univerzity“ v Praze, včetně reflexe dělení v roce 1882, podal Adolf Hauffen (1899), srov. též Goll (1908) a Schroubek (1984). Pražskou německou slavistiku se po vzniku dvou univerzit pokoušel udržet při životě Alfred Ludwig (1832–1912) – viz Zeil (1995, s. 20–21).
- 65** Srov. též: „Když koncem října toho roku noví učitelé zahajovali své přednášky, balil jsem právě věci k odjezdu. Odhodlal jsem se, že se pokusím stát jedním z nich, a po různých poradách a slibech (nedodržených) odjel jsem do Berlína dokončit svá studia. Vyslechl jsem před tím jedinou úvodní přednášku, ale to byla Jarníková; filozofie mě nelákala“ (Kraus 1935). Jan Urban Jarník přišel tehdy do Prahy z Vídně, kde od léta 1878 působil jako soukromý docent románské filologie, předtím ještě – v polovině sedmdesátých let – pobýval díky stipendiím v Paříži ([Slavný sbore profesorský!...], nedat. [1882]. A UK, FF UK, inv. č. 340, Jan ▶

val také Jakob Minor – znalec německého romantismu, schillerovské a goethovské problematiky, častý přispěvatel berlínského Roedigerova *Deutsche Literaturzeitung*.⁶⁶ Arnošt Kraus odjel do Berlína v listopadu 1882,⁶⁷ s doporučením, jež Johann Kelle adresoval Schererovi:

Nejváženější pane kolego!

Pan Kraus, který Vám předá tyto lístky, po několika semestrů navštěvoval mé přednášky, byl 2 [sic!, MT] semestry v Mnichově, a rád by nyní pokračoval ve svých studiích v Berlíně. Dovoluji si Vám jej doporučit [...] je pilný, přičinlivý a ne bez talentu. Dle své národnosti je Čech [Čzeche]. Hodlá se jednou také habilitovat pro německý jazyk na české univerzitě.⁶⁸

Kraus tedy mířil do Berlína jako deklarovaný Čech – a ostatně se skutečně účastnil berlínského „spolkového života“, byl jednatelem „velkého krajanského spolku“: „Scházeli jsme se na půdě posvěcené, v domě česko-bratrské obce, ovšem již poněmčené, její řídící učitel byl však Čech a předseda spolku“ (Kraus 1931, s. 106). Je možné, že podobné dobrozdání jako Scherer obdržel i Müllenhoff, každopádně právě on se nakonec v Berlíně stal inspirátorem Krausova badatelského zájmu:

[...] málo zájmu o věci české měli mí učitelé J. M. Bernays v Mnichově a Müllenhoff, Scherer nebo Roediger v Berlíně [...] V Berlíně požádal jsem slavného starce Müllenhoffa o úkol – Scherer, který právě psal své literární dějiny, byl tehdy málo přístupný a styky naše nepatrné – a onen mi navrhl nejvýznamnějšího z epigonů klasické doby středohornoněmecké, Heinricha z Freibergu, v němž jsem pak s potěšením poznal krajana.⁶⁹

- ▶ Urban Jarník, osobní fond). Stal se brzy, ještě roce 1883, mimořádným profesorem románské filologie a vedl také zdejší romanistický seminář.
- 66** Časopis založili v roce 1880 Scherer a Mommsen. Vzhledem k tomuto Minorovu přesunu stojí za pozornost poznámka v dopise, který Erich Schmidt Minorovi adresoval 16. 8. 1882. Ve Würzburgu na wielandovské slavnosti prý mimo jiné potkal „prolhanou hubu Kelleho“, který mu chtěl namluvit, že už mnoho let pléduje „pro druhou německou profesuru“ (Castle 1955, s. 78). 29. ledna 1884 nicméně Schmidt Kelleho nechává do Prahy pozdravovat: „Pozdravy Kellerovi, Kellemu, Fournierovi, Stumpfovi, Martymu“ (tamtéž, s. 81).
- 67** Kraus ještě počátkem pobytu doufal, že získá stipendium, nakonec však mohl výlohy zaplatit jen díky matčině pomoci (Kraus 1931, s. 106). Spolu s Krausem se na podzim 1882 v Berlíně imatrikulovali např. teolog Gottfried Henning, matematik Gustav Kohn či Jaroslav Weltrubský (rytíř von Weltrub, nar. 1856), který již v létě 1879 složil v Praze filozofická rigoróza a obhájil dizertaci (A UK, FF NU, Rigorosní protokol filosof. fakulty něm. university 24. III. 1877 – 18. XII. 1913). Z Lipska přijel Ernst Elster, stráví v Berlíně týž semestr jako Kraus.
- 68** Johann Kelle Wilhelmu Schererovi, 4. 11. 1882, B-BAW, f. Wilhelm Scherer (č. 554). V témže dopise Kelle Scherera upamatovává na svůj poslední pobyt v Berlíně.
- 69** Krausovy rukopisné vzpomínky Řeč o věnci, A AV ČR, f. Arnošt Kraus (za jejich zprostředkování děkuji Václavu Petrbokovi).

Je zvláštní, že Kraus teprve po několika letech studia, byť potěšeně, zjišťuje, že Heinrich von Freiberg byl jeho „krajan“ – vzhledem k tomu, že tuto skutečnost již v roce 1877 tematizoval Toischer a po něm i Martin.

Nelze bohužel s jistotou ověřit, které přednášky či cvičení, nabízené v zimním semestru 1882/1883, si Kraus zapsal.⁷⁰ Je pravděpodobné, že navštěvoval Müllenhoffova „německá cvičení“ (v témže semestru je paralelně vedl i Scherer), Müllenhoff vedle toho probíral *Nibelungen Nôt*. Na základě Krausovy formulace lze tvrdit, že se patrně neúčastnil Schererova cvičení, věnovaného „dějinám německého básnictví v letech 1805–1832“, ⁷¹ naopak Roedigerovu přednášku „hlavní body německé mytologie“ zřejmě navštěvoval. Roediger se kromě toho soukromě věnoval „německé metrice vyjma moderní“ a interpretaci básnictví Walthera von der Vogelweide. Ludwiga Geigera Kraus nezmiňuje vůbec, jeho přednášku „dějin německé literatury od Opitze po Klopstocka“ tedy zřejmě minul. Karl Müllenhoff, v jehož pracovně, „svatyni“, mohl prý návštěvník vidat medailon s profily bratří Grimmů a portrét Karla Lachmanna, muže, který kdysi „přísnou metodu klasické filologie obrátil na staroněmecké texty“ a zásadním způsobem ovlivnil rozpravu o eposu o Nibelunzích, ⁷² navrhl Krausovi téma docela odpovídající pražské tradici reprezentované činností Spolku pro dějiny Němců v Čechách. ⁷³ V rámci polemiky s Paulem Kischem v roce 1918 Kraus vzpomněl s přetrvávající úctou „nejvíce vynikajících svých akademických učitelů“ (jmenuje Kelleho, Bernayse, Müllenhoffa a Scherera) – jako „zažraných lachmanniánů“, kteří „proti důvodům nevývratným stavěli své příkré vytrvání na překonaných stanoviskách“. Vylíčil dále zejména někdejší Müllenhoffovu pozici („vzpomínka na mladistvou gloriolu [...] na slovo uznání z úst Müllenhoffových, je podnes s to, aby mi vehnalo krev v tváře“, píše): nebyl prý již jako student „slep pro mezery v teorii, kterou nám přednášel“, neschvaloval povýšenou příkrost, s níž se Müllenhoff stavěl proti Karlu Bartschovi ve sporu o „písňovost“ Nibelungů. „Druhé, ne německé, nýbrž germánské paladium hájil Müllenhoff s podobnou příkrostí; Vilém Scherer označil tento boj přímo jako boj o ‚pravost Eddy‘“, píše Kraus a připodobnil poté autoritativního Müllenhoffa k Františku Palackému:

70 Krausova složka v aktech Archivu Humboldt-Universität zu Berlin schází.

71 Tomu by také odpovídalo tvrzení, že se Kraus zúčastnil „seminárních cvičení staroněmeckých u W. Scherera a středohornoněmeckých u Müllenhoffa“ (Jan Gebauer – Jan Kvičala – Jan Urban Jarník: [Slovutný sbore profesorský...], 18. 2. 1886, profil Arnošta Krause v souvislosti s habilitačním řízením, A UK, složka Arnošt Kraus – profesor.

72 Erich Schmidt: Karl Müllenhoff, *Neue Freie Presse*, 6. 3. 1884, s. 1–3. Schmidt zdůraznil Müllenhoffovo lpění na znalosti gramatiky jako základu filologické práce a fascinaci mytologií coby „sumou obrazů a básnictví, v nichž národ projevuje své nábožensko-poetické názory“. Müllenhoff podle Schmidta vytyčil „ohromující program“ filologického zkoumání německého starověku (ve smyslu „vyšší kritiky“, obezřetného a zevrubného šetření a vydávání pramenů).

73 Ostatně, počátkem roku 1883 publikoval Krausův pražský spolužák Rudolf Wolkan pojednání Heinrich von Freiberg: *Die Ritter Johanns von Michelsberg, Mitteilungen des Nordböhmischen Excursions-Clubs* 6, seš. 1, s. 13–22; srov. Svoboda 2006, s. 97.

[...] jestliže vážnost Palackého dusila každou kritiku mladších, kteří by se rádi zbavili aspoň zelenohorského neštěstí, stařec Müllenhoff nepůsobil méně tísnivě na množství germanistů. Oba mínili, že stojí na nedobytné výšině. Müllenhoff velkolepou jednotou svého pojetí germánského starověku, Palacký objevy, které minil optima fide, že učinil v pramenech.⁷⁴

Jinde Kraus vzpomněl možnost „zasedat u stolu starého Müllenhoffa – na rozdíl od nádhery mnichovské byl spartánsky prostý, s čajem a nářezem – nebo při pivě sedět s Rödigem a schererovci Brahmem a Schlentrem“ (Kraus 1931, s. 105). Otto Brahm (1856–1912) zažil Scherera jako student v zimních semestrech 1876/1877, 1877/1878 a letním semestru 1878 – své (zpětné) okouzlení Schererem – pedagogem formuloval v září 1886 ve *Frankfurter Zeitung* (též Brahm 1915, s. 296–303). V době Krausova berlínského pobytu působil jako divadelní kritik místního deníku *Vossische Zeitung* (podporoval formující se naturalistickou dramatikou). Společně s Paulem Schlentrem (1854–1916) koncem 80. let založí berlínskou *Freie Bühne*.⁷⁵ Helmut Scheuer na základě časových reflexí a vzpomínek konstatoval: „Berlín měl na tuto mladou generaci počátkem 80. let velký půvab. Zatímco Mnichovu ještě dominovaly rozvážné komponenty života, panovala v Berlíně turbulentní velkoměstská atmosféra, jež jako by vše rozšiřovala do gigantična“ (Scheuer 1971, s. 43–44). V době Krausova pobytu žil v Berlíně Georg Brandes, odjel teprve počátkem února 1883 jako hvězda místní intelektuální scény (Hansen 1987). Šlo současně o měsíce počínajícího věhlasu bratří Hartů a jejich bytu jako centra bohémy: v roce 1882 začali Heinrich a Julius Hartové vydávat svazky *Kritische Waffengänge*, postulující – v opozici vůči klasicistní optice – specifickou, zemitě národní verzi naturalismu (Günter 1972, s. 33–34).

Arnošt Kraus se vrátil z Berlína do Prahy na jaře 1883; neměl tak již příležitost zapsat se do prvního berlínského přednáškového cyklu filozofa Diltheye. Ten se do Berlína sice přistěhoval již na podzim 1882, vyučovat na univerzitě však začal teprve zjara 1883, a to přednáškovým cyklem *Einleitung in das Studium des Geisteswissenschaften* (Rechts- und Staatswissenschaften, Theologie und Geschichte). V květnu 1883 vyšel v Lipsku první svazek Diltheyovy plánované větší práce *Einleitung in die Geisteswissenschaften. Versuch einer Grundlegung für das Studium der Gesellschaft und der Geschichte* – pokusu o zásadní spekulativní vymezení „věd duchovních“ vedle „přírodních věd“. Dilthey – přítel Schererův – zde představil způsob, jak vykročit z fascinující, dosud panující přírodovědné matrice, a sice do „zvláštní říše

74 Arnošt Kraus: *Herrn Dr. Paul Kischs Entdeckungen in der Königinhofer Handschrift*, citováno podle Kraus 1928, s. 80–81.

75 O řadu let později Kraus v rámci výkladu Hauptmannova díla evokuje Berlín konce osmdesátých let, včetně *Freie Bühne*, založené „bystrými kritiky a literárními historiky Ottom Brahmem a Paulem Schlentrem, nyní řediteli čelných německých divadel“ (Arnošt Kraus: Gerhart Hauptmann, *Obzor literární a umělecký* 1, 1899, č. 3, 10. 5., s. 41–42; č. 4, s. 59–62; č. 6, s. 91–93; č. 7/8, s. 112–114, zde s. 42).

zkušenosti, která ve vnitřním zážitku má samostatný původ a svůj materiál a která proto přirozeně je předmětem zvláštní vědy empirické“.⁷⁶ Antropologie a psychologie byly Diltheyovi „základem všeho poznání dějinného života“, a tedy i života jedince, jeho vystižení chápal jako problém techniky („jistý typ lidské povahy stojí vždy mezi dějepiscem a jeho prameny, z nichž chce vzbudit postavy k životu vroucímu krví“), problém „biografie“: „zachycení celé skutečnosti individuálního bytí, jeho přirození popsání v jeho dějinném prostředí jest nejvyšší vrchol dějepiscectví, rovnocenné hloubkou úlohy každému dějepisnému líčení, které tvoří z látky širší“.⁷⁷

Po návratu z Berlína Arnošt Kraus pokračoval ve studiu na pražské německé filozofické fakultě – „Když jsem se vrátil, nebydlel jsem v létě ani v Praze, kam jsem docházel z blízkého okolí, pracoval jsem o dokončení dizertace, připravoval jsem se k rigorózum,“ vzpomínal později (Kraus 1935). Není známo, zda Kraus v této době konzultoval postup práce s jejím iniciátorem – Karlem Müllenhoffem; práci vedl Johann Kelle. Arne Novák později konstatoval: „To, co [Kraus] získal z germanistiky na německé univerzitě pražské, bylo záhy zastíněno podněty berlínskými u Scherera a Müllenhoffa i mnichovskými u Bernayse. Od těchto učitelů přijal koncepci filologie jako úhrnné vědy o národní kultuře, která kombinuje metody různých nauk, ale kontroluje je co nejprísnější akribií; s nimi se sdílel o důraz, kladený na kritiku textovou; od nich se naučil postupu důsledně srovnávacímu, úzkostlivému zkoumání pramenů, vzorů analogií; v souhlase s nimi, hlavně na počátku své učené dráhy, spojoval studium literatury středověké, hlavně rytířské, s rozbořením Goethova života i díla, jehož vztahy a ohlasy na české půdě zkoumal monograficky“ (Novák 1929; srov. též Jirátko 1929).⁷⁸

Na podzim 1883 vyrazil do Berlína historik Bohuš Rieger, syn staročeského vůdce Františka Ladislava Riegra – v matčině i otcově pozůstalosti jsou dnes zachovány jeho berlínské listy. B. Rieger již v zimním semestru 1875/1876 navštěvoval ve Štrasburku Schererovu přednášku „přehled dějin německé literatury“, v jeho pozůstalosti se dokonce dochovaly (německé) zápisky z této přednášky, počínající slovy: „Literatura zahrnuje kosmos duchovního života. Protějškem tohoto kosmu je mikrokosmos: poezie; působí tu rozum, fantazie a vůle, zkrátka lidská totalita; ta je symbolem všeho... Tento mikrokosmos (odkazující na makrokosmos)

⁷⁶ Vilém Dilthey: *Uvedení ve vědy duchové. Pokus položit základ ke studiu společnosti a dějin*, přel. Emil Hoffer, Praha 1901, s. 15.

⁷⁷ *Tamtéž*, s. 39. Srov. výklad Diltheyova (dlouholetě promyšleného) konceptu vztahu mezi „životem“ a „rukopisem/dílem“ v knize Johannes Rüttsche (1999); k Diltheyovu uvažování o psychologii v souvislosti s filologií srov. Albrecht 2011, Mansour 2011; k možnosti propojení horizontů psychologie a dějin v Diltheyově představě lidského bytí viz Cantillo 2013.

⁷⁸ Viz také: „Arnošt Kraus, není sic, přesně řečeno, Schererův žák, nýbrž kolega, neboť je přímým žákem jednak Bernaysovým, jednak Schererova učitele Müllenhoffa, ale svým látkoslovným zájmem a svou filologickou metodou projevuje se čistokrevným schererovcem“ (Otokar Fischer: *Nové směry v literární vědě, Časopis pro moderní filologii* [1933]; citováno podle Fischer 1947, s. 190–191).

se stává naším úkolem. – Chceme odlišit podstatné od vedlejšího [...].“⁷⁹ Berlínská studia však Rieger věnoval kontaktům s historiky Schmollerem a Gneistem, o Schererovi a jiných filozofích se v dopisech nezmiňuje. V prvním listě z nového působiště lze číst také postřeh svědčící o tom, s jakými předsudky (byť nejednou i částečně opodstatněnými) vyrazili čeští studenti do pruské metropole: „Dnes měl jsem tedy první přednášku, a sice o obchodní a průmyslové politice v Německu v 17.–19. století od Schmollera, přednáška byla dvouhodinná od 9 – 11, – líbila se mi. Prof. Schm. dal mi list na Gneista, ale nemluvil se mnou nic, jako by se mi chtěl vyhýbat; – snad je to také z němčourství (vloni přednášel Schm. v Praze v něm. kasinu...)“.⁸⁰

Berlínský soupis imatrikulantů registruje v témže roce také filologa Isidora Singera, rodáka z Hranic na Moravě (nar. 1859). Singer přišel do Berlína z Vídně – již jako autor pozoruhodných publikací *Presse und Judentum a Berlin, Wien und der Antisemitismus* (obě Wien, Löwy 1882). Od roku 1887 žil v Paříži, v roce 1895 odplul do USA, kde několik let nato (1901) začal vydávat proslulou *Jewish Encyclopedia*.⁸¹ Zemřel roku 1939 v New Yorku.

V polovině října 1883 začala v Praze vycházet revue *Athenaeum*. Zdeněk Nejedlý později růst listu líčil takřka extaticky:

Nebo filologie: tu není autority, neboť ani Kvičala ani Gebauer sem nepíší. Ale jak to zato přímo raší mladými silami! Je to doba nástupu mladogramatické školy v Německu, jež uchvátí i naše mladé, ale i jinak vyrazí tehdy množství mladých filologů z půdy, vzdělané oněmi mistry mladých. A tak vystupují tu jako zázrakem najednou Josef Král, Arnošt Kraus, Rudolf Dvořák,⁸² Emanuel Kovář – kolik jmen, tolik obroditelů různých filologických disciplín. (Nejedlý 1937, s. 73)

⁷⁹ A NM, f. Bohuš Rieger, rukopisy vlastní.

⁸⁰ Bohuš Rieger Františku Ladislav Riegrovi, 24. 10. 1883, A NM, f. František Ladislav Rieger.

⁸¹ Engelhardt Arndt cituje dopis, který Singer v roce 1898 adresoval Moritzi Steinschneiderovi – berlínskému učenci na poli nauk o židovství (Arndt 2012, s. 134–135). Tento pozoruhodný prostějovský rodák se v Berlíně octl již roku 1839 a poslouchal zde přednášky Franze Boppa o srovnávací filologii a dějinách orientálních literatur. Seznámil se tehdy s Leopoldem Zunzem a Abrahamem Geigerem. V roce 1842 se vrátil do Prahy, v roce 1845 následoval do Berlína pražského rabína Michaela Sachse († 31. 1. 1864 Berlin). V roce 1850 se Steinschneider habilitoval v Lipsku, v dalších letech nicméně působil především v Berlíně, v letech 1859–1882 vydával časopis *Hebräische Bibliographie*. Viz dále Figeac 2007, Pelger 2010, zejména kap. *Moritz Steinschneider: Wissenschaft des Judentums als Beruf* (s. 239–282).

⁸² Srov.: „ráčiž slavný sbor navrhnouti, aby Rudolfo Dvořákovi, studujícímu na univerzitě pražské, kterýž za příčinou dalších studií v oboru orientálních jazyků hodlá na univerzitu lipskou se odebrati a později pro tyto jazyky na české fakultě filozofické habilitaci podstoupiti, uděleno bylo cestovní stipendium 1000 zlatých na r. studijní 1882–1883“ ([Slavný sbore profesorský!...], nedat. [1882]. A UK, FF UK, inv. č. 340, Jan Urban Jarník, osobní fond).

Je pravděpodobné, že se zmínění starali také o excerpta z významných oborových periodik (např. *Zeitschrift für deutsches Alterthum und deutsche Litteratur*, *Archiv für slavische Philologie*, *Hermes. Zeitschrift für classische Philologie*, *Berliner Studien für classische Philologie und Archäologie*, *Anglia. Zeitschrift für englische Philologie*). V únoru 1884 Kraus v Athenaeu pojednal kompletní svazek *Geschichte der deutschen Literatur* Wilhelma Scherera (vycházely od roku 1880 po sešitech). Ocenil, že Scherer nekompiloval starší práce (Gervinus, Koberstein), jak bývalo zvykem, nýbrž přišel s literárněhistorickou syntézou, založenou na vlastní mnohostranné badatelské práci. Kvitoval Schererovo úsilí postavit „literární historii“ „na výši moderní vědy“, aniž by vzniklý text postrádal „živé vypravování a pěknou mluvu“. Čtivosti podle Krause vyšla vstříc autoritativní rezignace na „dokazování a dovozování“ v průběhu výkladu, poznámky a bibliografické poukazy byly přesunuty do závěru knihy. Kraus neváhal polemicky pojmenovat slabiny Schererovy knihy: „Nebude zajisté mnohý uspokojen tím, jak hlavně o vzniku mluvy starohornoněmecké, o Nibelungách a Kudruně jednáno; a největší příkrostí vysloveny totiž názory Lachman-Müllenhoffske za samozřejmé. Tu a tam měl spisovatel přílišnou důvěru v práce vzešlé ze vlastního svého kruhu.“⁸³

83 Arnošt Kraus: *W. Scherer: Geschichte der deutschen Litteratur / Franz Hirsch: Geschichte der deutschen Litteratur von ihren Anfängen bis auf die neueste Zeit, Athenaeum 1, 1883/1884, č. 5, 15. 2. 1884, s. 164–165.*

1884

Karl Müllenhoff přitom již v té době scénu opouštěl.⁸⁴ 8. ledna 1884 Kelle psal Eliasi von Steinmeyer: „Co jste mi sdělil o Müllenhoffovi, mě hluboce sklíčilo. Byl jsem mezitím jako ostatní roky vyříditi nějaké záležitosti v Berlíně, slyšel jsem tam, že trpí nějakou formou afázie. Snad existuje naděje, že se mu řeč zase plně navrátí.“⁸⁵ 19. února 1884 Müllenhoff zemřel: Jeho smrt komentovala řada jeho přátel, žáků, kolegů.⁸⁶ Elias von Steinmeyer v dopise Schererovi konstatoval: „byl silným svorníkem disparátních elementů. Tato smrt bude v dějinách naší disciplíny tvořit velký zlom“ (Erlangen, 21. 2. 1884; Scherer – von Steinmeyer 1982, s. 262). Německý pražský deník *Bohemia* věnoval Müllenhoffovi několik uctivých řádek: „Z Berlína byl dnes telegraficky ohlášen skon jednoho z nejpřednějších germanistů našeho času. Profesor německé řeči a literatury tamější univerzity, Karl Müllenhoff, zemřel ve věku šedesáti šesti let. [...] Vedle toho, že byl jedním z nejvýznamějších kritických a filologických badatelů, působil Müllenhoff s nevšedním úspěchem jako akademický učitel.“⁸⁷

V českojazyčné tištěné rozpravě (včetně odborné) smrt proslulého učenice kupodivu vůbec nikdo netematizoval. Arnošt Kraus v dopise Steinmeyerovi z 24. 4. 1884 psal:

Vážený pane profesore! Ve vděčné vzpomínce na Vaši přátelskou účast při této práci, tak jako v pondělním klubu, dovoluji si Vám poslat přiložené listy a ponechat na Vás, zda se rozhodnete pro jejich přijetí do ZsfdA. Zahrnují část mé doktorské dizertace, jež, jak si, pane profesore, můžete pamatovat, vznikla z podnětu nezapomenutelného Müllenhoffa, spolu s ještě jedním pojednáním o Heinrichově zdroji, jakož i o českém Tristramovi. Pan profesor Kelle byl mými výklady, které tu jsou zřetelně předloženy, docela přesvědčen.⁸⁸

- 84** Srov.: „Scherer bude brzy přijat do akademie, kde už před časem bylo na návrh korunního prince zřízeno místo pro novou literaturu, ale Schererův učitel, přítel a odpůrce Müllenhoff jeho vstupu dosud bránil – nyní je Müllenhoff po mrtvici bezmocný, Scherer vydal fragment nového svazku jeho *Alterthumskunde* a mír byl znovu uzavřen“ (Dilthey – Yorck von Wartenburg 1923, s. 37). Scherer se stal členem akademie 9. dubna 1884.
- 85** Johann Kelle Eliasi von Steinmeyer, 8. 1. 1884, Universitätsbibliothek Erlangen-Nürnberg, Ms. 2616 (Briefnachlaß Steinmeyer), Johann Kelle.
- 86** Srov. mimo jiné: Erich Schmidt: Karl Müllenhoff, *Neue Freie Presse*, 6. 3. 1884, s. 1–3; Anton Schönbach: Karl Müllenhoff, *Beilage zur Allgemeinen Zeitung*, 19. 3. 1884, s. 1161–1162, 20. 3. 1884, s. 1178–1179, 21. 3. 1884, s. 1194–1195; Elias von Steinmeyer: Karl Victor Müllenhoff, *Zeitschrift für deutsches Alterthum*, sv. 28, březen 1884, s. 372–376; Ernst Martin [Straßburg, 12. 4. 1884]: Karl Müllenhoff, *Zeitschrift für deutsche Philologie*, 16, 1884, s. 366–369.
- 87** *Bohemia*, 21. 2. 1884, s. 3.
- 88** Universitätsbibliothek Erlangen-Nürnberg, Ms. 2616 (Briefnachlaß Steinmeyer), Ernst Kraus. Kraus nakonec ukázku z dizertace otiskl v lednu 1885 ve vídeňském časopise *Germania* ▶

V letním semestru 1884 nestudoval v Berlíně žádný filolog z Čech (pouze právník Karel Kramář),⁸⁹ jako moravský filozof byl evidován rodák ze Slavětína Michael Holzmann (1860–1930), později knihovník a bibliograf působící ve Vídni.⁹⁰ V červenci 1884 Scherer promluvil o Müllenhoffovi. Mimo jiné poukázal k trvalému a stále aktuálnímu (etnografickému) rozměru Müllenhoffova bádání: k tázání po počátcích evropského postavení „árijských kmenů“ ve vztahu k postavení „kmenů sousedních“.⁹¹ Schererova řeč byla v první řadě postupnou bilancí jednotlivých svazků Müllenhoffova kompendia *Deutsche Alterthumskunde*, jehož první svazek vyšel již roku 1870 a jehož dovydání Scherer koncipoval již v dopise adresovaném 17. února (tedy dva dny před Müllenhoffovou smrtí) Friedrichu Althoffovi (Scherer 2005, s. 334–336).

V říjnu 1884 publikoval Masaryk recenzi Diltheyova *Úvodu do duchovních věd*. Diltheyův text vysvětlil úsilím o nalezení nového, ne-metafyzického filozofického „podkladu“ „duchovně“, ve výsledku shledal důraz na vztah subjektu a dějin (situovanost subjektu v dějinách): „věda nová musí nás poučiti, jak jednotlivec se svým určitým a samostatným vědomím odnáší se k plnosti života historického. A proto věda tato ‚sloučením‘ bude psychologie a teorie poznání a logikou všech věd duchových.“⁹² Masaryk si v říjnu 1884 povšiml také jiného trendu německé vědní scény, a sice rozvíjení podnětů berlínského filozofa a filologa Heinricha (Heymanna) Steinthala (1823–1899), který v roce 1860 společně s Moritzem Lazarusem založil *Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissenschaft* (srov. Belke 1983, Trautman–Waller 2004), a v dalších letech publikoval řadu prací

► (Über Heinrich von Freiberg, *Germania* 30, Neue Reihe 18, 1885, s. 1–18). Práci v dubnu 1884 četl také Roediger – Krausovi o tom psal, potěšen prý, že o něm může „slyšet a vidět něco dobrého, že si na nás ještě pamatujete [...] Prof. Kelleho prosím pozdravujte“ (A AV ČR, f. Arnošt Kraus, II b 2, inv. č. 634, Max Roediger, 25. 4. 1884). Eliasi von Steinmeyer Roediger psal 25. 4. 1884 o „někdejší berlínském studentovi“ dr. Krausovi, jehož práci mu posílá – snesla by vylepšení, on sám však prý nemá kdy se tím zabývat (Universitätsbibliothek Erlangen-Nürnberg, Ms. 2616 /Briefnachlaß Steinmeyer/, Max Roediger).

89 Později bude vzpomínat na berlínské setkávání s Hermannem Bahrem v semináři Adolfa Wagnera (Kramář 1938, s. 59–60), k tomuto i obecněji k Bahrovu berlínskému pobytu v letech 1884–1888 viz Kostrbová 2011, s. 33–39, srov. též Kořalka 2009.

90 Po přelomu století bude Holzmann v *Euphorionu* (7, 1900/1901, č. 2, 3. 8. 1900, s. 358–366; „Wien“) recenzovat šesti-, resp. osmivazkovou edici *Ludwig Börnes Gesammelte Schriften* (připravil a úvod napsal Alfred Klaar. Leipzig, 1899).

91 Wilhelm Scherer: Gedächtnisrede auf Karl Müllenhoff, *Abhandlungen der Königlichen Akademie der Wissenschaft zu Berlin*. Aus der Jahre 1884. Berlin 1885, s. 1–16, přetištěno v knize Wilhelm Scherer: *Kleine Schriften*, sv. 1, ed. Konrad Burdach, Berlin, Weidmannsche Buchhandlung 1893, s. 137–146, zde s. 137. Srov. též Scherer 1885.

92 T. G. Masaryk [T. G. M.]: Wilm. Dilthey, Prof. d. Philos. in Berlin, Einleitung in die Geisteswissenschaften, *Athenaeum* 2, 1884/1885, č. 1, říjen 1884, s. 13–14, zde s. 14. Masaryk Diltheye zmínil již v listopadu 1883 v textu konstatujícím důležitost studia Comtova díla: „vzrůstající pro něj interes“ Masaryk zkusil doložit poukazem k nedávným projevům německého zájmu, z Comta prý čerpal „nejnověji Dilthey“ (T. G. Masaryk: *Spisy A. Comta*, *Athenaeum* 1, 1883/1884, č. 2, 15. 11. 1883, s. 55).

pohybujících se na pomezí psychologie a lingvistiky (např. *Philologie, Geschichte und Psychologie in Ihren Gegenseitigen Beziehungen*, 1864). V roce 1884 vydal sumu „prací o filozofii jazyka“ (*Die sprachphilosophischen Werke*) Wilhelma von Humboldt, svého někdejšího berlínského učitele.⁹³ V drobné anotaci knihy *Grundriss der Psychologie* G. Glogaua Masaryk poznamenal: „Prof. G. je stoupenec Steinthalovým a nový spis jeho zajímavý je hlavně jakožto soustavný pokus, zbudovati celou psychologii ze stanoviska toho, čemu Němci říkají: Völkerpsychologie, a vedle toho ze stanoviska moderního jazykozpytu. Nalézáme tu stati o původním ústrojí ducha lidového, o vývoji ducha mytického a historického neboli uvědomělého apod.“⁹⁴ R. Rosenberg poukázal na afinitu mezi Völkerpsychologie a Schererovým řešením vzájemného vztahu jazyka, písemnictví a společenství (národa; Rosenberg 1981, s. 105–106). Pozoruhodným dokladem promyšlení Steinthalových (i starších) závěrů je text Emanuela Kováře *O poměru gramatiky, logiky a psychologie* z prosince 1884 – v poznámce pod čarou tu Kovář odlišil „filologa“ od „gramatika“: „mají též předmět studia, ale liší se účelem. Filolog chce poznati charakter národův pro vzdělanost důležitých, hlavně tedy jejich duševní činnost a jejich kulturu, hledá tuto především v jejich písemnictví a studuje jazyk jako prostředek k onomu studiu. Dějiny jazyka baví jej, pozoruje-li souvislost mezi nimi a vývojem kulturním.“⁹⁵

Na podzim 1884 se v Berlíně imatrikulovali např. „historik“ Adolf Demuth (nar. 1862 v Liberci; právník se zájmem o problematiku národohospodářství) či matematik Matthias/Matyáš Lerch (nar. 1860 v Milínově u Sušice), filolog ale žádný. Metodologický optimismus, proklamovaný Wilhelmem Schererem v řeči vyzdvihující zakladatelský význam působení bratří Grimmů a jenž podněcuje k sebereflexivnímu projasňování pracovních postupů,⁹⁶ jako by doléhal do Čech leda klopotně. Příkladem toho budiž jen opatrná, takřka bezvýsledná recepce Tainova díla. Zatímco v německém prostředí byla také díky působení Wilhelma Scherera již po řadu let i literárněhistorická práce konfrontována se specificky

93 Výbor ze Steinthalových prací o židovství (H. Steinthal: *Über Juden und Judentum. Vorträge und Aufsätze*, Berlin, 1906) později vydal Gustav Karpeles, rodák z Ivanovic na Hané (1848–1909), absolvent vratislavské univerzity; v roce 1870 spolu se Samuelem Enochem založil v Berlíně týdeník *Jüdische Presse*, od roku 1890 vydával a vedl *Allgemeine Zeitung des Judentums*. Proslul též jako interpret a editor Heinova díla, v roce 1885 vyšly jeho *Geschichte der jüdischen Literatur*.

94 *Athenaeum* 2, 1884/1885, č. 2, listopad 1884, s. 42.

95 Emanuel Kovář: O poměru gramatiky, logiky a psychologie, *Athenaeum* 2, 1884/1885, č. 3, prosinec 1884, s. 60–67, zde s. 60. Srov. též Emanuel Kovář: *O škole mladogramatické*, Praha, 1885, s. 9–11.

96 „Druhá polovina devatenáctého století není jen matematicko-přírodovědná, technicko-induktivní epocha. Duchovní vědy vzkvétají tak jako v první polovině století.“ „Přísné zásady filologické důkladnosti“ umožňují projasnit „tajemství stylu a umělecké techniky“ (Wilhelm Scherer: *Rede auf Jacob Grimm. Gehalten in der Aula der Königlichen Friedrich-Wilhelm Universität am 4. Januar 1885*, Berlin, 1885, s. 11).